

İSLAM HUKUKUNDA ZİMMİLERİN HUKUKİ STATÜLERİ

Yard. Doç. Dr. Gülnihal BOZKURT*

SUMMARY

Statutory Position Of Dhimmis In Islamic Law

The object of this essay is to review the status in the structure of islamic law of the "dhimmi", aliens who by virtue of the "dhimmah" covenant were allowed to live in territories of Islam.

Canonical arrangements on statuses of nonmoslems of biblical faiths believers in the old and the new testaments and in the plasms consenting to live under the rule of Islam exist also in the Kuran. Moreover, various dhimmah covenants made by the Prophet himself and by khaliphs constitute the fundaments of dhimmah.

By these covenants the dhimmi obtained continual protection from the khaliph. The dhimmi enjoyed asurance of life and property. They were not coerced to convert from their religions. In distinction from subjects of Islam, they had to pay jizya per capita and tribute on land. While they were free in their faiths, in the practice of their rituals they were compelled to observe certain rules and in such matters as attire, horseback riding, use of weapons, etc. they were subject to certain restrictions.

In the partice of their religious consuetudes in marriage, divorce, inheritance and similar matters of private law the dhimmi were free. Nevertheless, certain limitations did exist in regard to their relationships with moslems on such issues, in testimony and similar aspects of procedural law.

Imperatives of islamic criminal law had jurisdiction also on the dhimmi. It is indeed very interesting to note that in crimes of murder and assault

*A.Ü.H.F. Hukuk Tarihi Anabilim Dalı.

the dhimmi were subject to qasas (lex talionis) without distinction from moslem subjects. Likewise, the amount of compensation ruled them for injurious offenses was the same as that awarded moslems, pari passu.

One of the most significant points of this essay is the approach of solution employed by islamic law towards resolving moslem-dhimmi conflicts. Here, we are confronted with the "citizenship" concept of Islam. Setting out from principles of international law cannot lead us to any sound conclusions. The dhimmi were granted the use of their own canons alongside the islamic law on the sole ground that they were not moslems. Rights of the dhimmi, therefore, were not an alien law in practice on territories of Islam, but a set of canonical rules deemed naturally applicable to nonmoslems.

GİRİŞ

Bu makalede zimmilerin müslümanlarla ve birbirleriyle olan ilişkilerinin İslam hukuku tarafından düzenlenişini inceleyeceğiz. Zimmilere bazan İslam hukuku, bazan da kendi dinî hukukları uygulanmıştır. Her zimminin mensup olduğu dine göre tâbi olduğu dinî hukuk kuralları bellidir ve tamamen ayrı incelemelerin konularını teşkil ederler. Biz konuyu sadece İslam hukuku açısından ele alacak ve İslam hukukunda zimmilerin hukuki statülerini belirlemeye çalışacağız.

I. BÖLÜM

GENEL OLARAK ZİMMİLER

I- ZİMMİ, ZİMMET KAVRAMLARI VE ZİMMET KURUMUNUN HUKUKSAL DAYANAKLARI

İslam hukuku dünyadaki insanları müslümanlar ve müslüman olmayanlar olarak ikiye ayırır. Dar ül-İslam'daki tüm müslümanlar dil, ırk ayırımı yapılmaksızın İslam ümmetinin üyesi sayılarak bir bütün teşkil ederler. Hak ve borçlar açısından birbirlerine eşittirler. İslam topraklarında İslam hukukuna tümüyle uymak zorundadırlar.

Müslüman olmayanlar ise dinlerine ve müslümanlarla olan politik ilişkilerine göre iki açıdan tasnife tabi tutulabilirler. İlk tasnife

göre müslüman olmayanlar Ehl-i Kitap ve Müşrikler (Putperestler)-dir. Bir Kitab'a inanan (Tevrat, Zebur ya da İncil) tüm gayrimüslimler için Ehl-i Kitap deyimi kullanılır. Uygulamada Mecusi'leri de Ehl-i Kitap gibi işleme tabi tutan imamlar vardır. Putperestler ise İslam ya da ölüm arasında seçme zorunluluğu olan, yani kendi dininde kalma özgürlüğü olmayan kişilerdir. Müslümanlarla olan siyasal ve hukuksal ilişkilerine göre ise müslüman olmayanları üç grupta toplamak mümkündür: Harbiler, müste'menler ve zimmiler. Harbiler, Dar ül-Harb'de (1) oturan ve İslam korumasından yararlanamayan kişilerdir. Müste'menler, İslam devletinden aman alarak belli süre için İslam topraklarında oturma iznine sahip olan harbilerdir (2). İslam egemenliği altına girerek İslam topraklarında sürekli olarak yaşama hakkını elde eden Ehl-i Kitaplara ise zimmi adı verilir. Putperestlerin zimmi olma hakları yoktur. Zimmi statüsüne girebilmek ancak Ehl-i Kitaplar için sözkonusudur. Zimmi, zimme (zimmet) kelimesinden gelir. Zimme, ahd, aman, zaman, hak anlamına gelen bir kelimedir. Bir harbînin veya bir harbî toplumun İslam koruması altına alınması sonucunu doğuran sözleşmeye zimmet adı verilmiştir. Zimmi, İslam devleti ile bu sözleşmeyi yapan gayrimüslimler için kullanılan bir deyimdir (3). Müslüman olmayan erkeğe zimmi, kadına ise zimmiye denir.

Bir harbînin zimmi olması ancak zimmet anlaşması ile mümkündür (4).

- (1) İslâm Kamu Hukuku dünyayı Dar ül Harb ve Dar ül İslâm olarak ikiye ayırır. Dar ül Harb düşman topraklarıdır. İslâm egemenliği altında olan topraklara dar ül İslâm denir. İslam devleti kuramsal olarak dar ül Harb'le sürekli savaş durumundadır. **Üçok Coşkun-Mumcu Ahmet**, T. Hukuk Tarihi, Ankara 1981, sh. 63.
- (2) **Bozkurt G.** "İslam Hukukunda Müste'menler", **Fadıl H.** Sur Anısına Armağan, Ankara, 1983, sh. 361—379.
- (3) **Ramadan**, Islamic Law adlı eserinde (sh. 112) zimmilere Al Muahidun (anlaşma yapanlar) da denebileceğini, çünkü devletin üyesi olmalarının bir anlaşmaya dayandığını belirtmektedir. Bizce bu iki deyimi aynı kurumu ifade etmek için kullanmak kavram kargaşasına yol açabilir. Zimmet değil, muvadaa sözleşmesini yapanlar için bu deyimi kullanmak gereklidir. (**Kruse H.** İslam Devletler Hukukunun Ortaya Çıkışı, Çev. **Z. Kavaklı**, İsl. Tetk. Enst. Der. c. IV, sa. 3—4, İst. 1971, sh. 68 ve dv.).
- (4) Bunun tek istisnası, bir harbi kadının müste'men olarak girdiği İslam topraklarında bir zimmi ile evlenmesidir. Bu takdirde harbi kadın, zimmet sözleşmesine gerek olmadan kocasının statüsünü takip ederek zimmi olur, aynı durum bir harbi erkek için sözkonusu değildir. **Baillie, Neil B.E.** A Digest of **Muhammadan Law**, Oxford, 1949, sh. 172.

Zimmet kurumu, temelde tüm diğer İslam hukuku kavramları gibi Kur'an ve sünnet hükümlerine ve ayrıca ilk halifeler tarafından yapılan zimmet anlaşmalarına dayanılarak düzenlenmiştir.

Kur'an'da çeşitli surelerde bu kurum düzenlenmiştir. Sırası geldikçe bu ayetlere değineceğiz. 60:8 de "Sizinle din hususunda savaşımayan ve sizi yurdunuzdan çıkarmış olanlara iyilik, adaletle muamele etmenizden Allah sizi menetmez. Şüphe yok ki Allah adaletle muamele edenleri sever" denerek onlara iyi davranılması öğütlenmiştir.

Hz. Muhammed'in de zimmilerle ilgili çeşitli hadisleri vardır. Hz. Muhammed bir hadisinde "kim zimmilere zalim ve katı davranırsa, haklarını kısar ya da taşıyabileceğinden fazla yüklenirse, onun malına el koyarsa kıyamet gününde ondan davacı olacağım" demiştir (5).

Zimmet kurumunun kaynaklarından biri de Peygamber ve Halifeler tarafından çeşitli tarihlerde yapılan zimmet anlaşmalarıdır. Bu anlaşmalarla konan hak ve borçlarla zimmet kurumunun kapsamı tam bir açıklıkla belirlenmiştir. Biz önce bu anlaşmalara çok kısa olarak gözattıktan sonra, tüm bu kaynaklardan edindiğimiz bilgilerin ışığı altında zimmilerin hukukî statülerini inceleyeceğiz.

II- ZİMMET ANLAŞMALARININ TARİHSEL GELİŞİMİ

Hz. Muhammed Medine'ye göçünden sonra hazırladığı belirtilen bir metinde zimmilere İslam toplumu içinde verdiği statüyü açıkça belirtmiştir (6):

52 maddelik bu metnin 1. Md. de "Bu yazı Peygamber Muhammed tarafından Kureyşli ve Yesribli müminler ve müslümanlar ve bunlara tâbi olanlar ile yine onlara sonradan katılmış olanlar ve onlarla birlikte cihad edenler için olmak üzere tanzim edilmiştir" denmektedir. 25. Md. de "Benû Avf Yahudileri müminlerle birlikte

(5) **Ramadan**, a.g.e. sh. 113.

(6) **Hamidullah Muhammed**, İslam Hukuku Etüdları, İstanbul, 1984, sh. 37 vd. Yararlandığımız kaynaklarda bu metin için anayasa deyimini kullanıldığını gördük. Siyasal iktidara bir kısıtlama getirdiği, kişi kurallarını, güvenceleriyle birlikte belirlediği için biz bir kavram karışıklığına yol açmamak için "metin" deyimini kullandık.

bir ümmet teşkil ederler. Yahudilerin dinleri kendilerine, müminlerin dinleri kendilerinedir” ve 16. md. de “Yahudilerden bize tâbi olanlar zulme uğramaksızın ve onlara muarız olanlarla yardımlaşmaksızın, yardım ve dayanışmamıza hak kazanacaklardır” denmektedir (7). Bu belgeden zimmilerin müslümanların koruması altında güvence içinde yaşayabilme garantisi aldıkları açıkça anlaşılmaktadır. Çeşitli Yahudi kabilelerinin kendi istekleriyle uymayı kabul ettikleri bu gelge sonradan çeşitli zimmet anlaşmalarına kaynaklık etmiştir.

Medine metnini Hıristiyan kabilelerle yapılan diğer anlaşmalar izlemiştir. Bu anlaşmalar Akabe, Magna, Haybar, Tabala, Cereş, Adruh, Necran kabileleriyle imzalanmıştır (8). Hz. Muhammed Akabe Hıristiyanlarının şefi olan Yohanna'ya yazdığı mektupta, “İslamiyeti kabul et veya cizye öde. Allah ve Peygamberine itaat edersen her türlü Arap ve yabancı saldırısından uzak kalacaksın. Reddedersen seninle mutlaka savaşağım ve erkekleri kılıçtan geçirip kadın ve çocukları esir alacağım...”. Yohanna Hz. Muhammed'in kampına gider, görüşmeler bir anlaşma ile sonuçlanır: “Bu, Allah ve Muhammed tarafından Yohanna ve halkına verilen bir garanti-dir. Ayrıca tüm yolcularına ve onlarla birlikte seyahet eden herkese verilen bir güvencedir. Onların yolculuklarını herhangi bir şekilde engellemek yasadışı olacaktır” (9). Hayber Yahudileri ile yapılan anlaşmada ise topraktan elde edilen ürünün yarısı karşılığı onlara zimmi statüsüne girme hakkı tanınmıştır (10).

Hz. Muhammed'in sağlığında imzaladığı en son anlaşma, Necran'daki putperestlerle, Yahudilerle ve Hıristiyanlarla yaptığı zimmet anlaşmasıdır. Çok ünlü olan bu anlaşma ile Medine Metninden farklı olarak zimmilere vergi konmuştur (11).

Tüm bu anlaşmaları Halife'ler uyulması gerekli hukuk metinleri olarak kabul etmişlerdir. İlk dört halife Muhammed'in yaptığı anlaşmaları yenilemişlerdir (12). Böylece Hz. Muhammed'in zimmet

- (7) **Hamidullah M.** İslamın Hukuk İlmine Yardımları, İstanbul, 1962, sh. 82, **Khadduri M.** War and Peace in the Law of Islam, Baltimore, 1955 sh. 206.
- (8) **Khadduri**, a.g.e. sh. 179.
- (9) **Khadduri**, a.g.e. sh. 181.
- (10) **Margoliouth D.S.** Muhammed and the Rise of Islam, London, 1923, sh. 358.
- (11) **Ramadan**, a.g.e. sh. 116, **Khadduri**, a.g.e. sh. 179.
- (12) **Mahmassani S.** “International Law in the Light of Islamic Doctrine”, Recueil des Cours, 1966, I sh. 258, **Moulavi A.B.A.** Islam, Calcutta, 1938, sh. 31.

anlaşmaları, sonradan yapılan aynı tür anlaşmaları örnek teşkil etmişlerdir.

Hz. Ebubekir, Halid b. Velid ile Hire (Irak) Hıristiyanları arasında yapılan anlaşmayı tasdik ederek Hıristiyanların hayat, hürriyet ve mülkiyet haklarına saygılı olduklarını kabul etmiştir (13).

Hz. Ömer zamanında Irak ve Suriye Hıristiyanları ile zimmet anlaşmaları yapılmıştır. Suriye Hıristiyanlarının Ebu Ubeyde'ye yolladıkları, taahhütlerini kapsayan ve Hz. Ömer tarafından tasdik edilen mektup, zimmilerin statülerini düzenlemek için kullanılan temel hukuk metni haline gelmiştir (14).

Hz. Ali ise oğlu Hüseyin'e yazdığı vasiyetinde zimmiler için şöyle demiştir: "Onların hayatı benim hayatım, kanları benim kanım, şerefleri benim şerefimdir. Bu sorumluluk Tanrı'dan gelmektedir" (15).

Daha sonra gelen Halifeler çeşitli anlaşmalar yapmışlar, temelde yukarıda sözü edilen anlaşmalara sadık kalmakla birlikte zimmilere bazan daha az, bazan daha geniş hak ve yetkiler tanımışlardır.

III- ZİMMET SÖZLEŞMESİ

1- Zimmet Sözleşmesinin Tanımı

Bu anlaşma bir tarafını ehli kitapların, diğer tarafını ise İslam devletinin teşkil ettiği iki taraflı bir hukuki işlemdir. Taraflar bu anlaşma ile karşılıklı olarak bazı haklar kazanmakta ve borçlar altına girmektedirler. Bu sözleşmenin geçerli olarak aktedilebilmesi için bazı şartlar gerekmektedir:

2- Zimmet Sözleşmesinin Şartları

A) Taraflara İlişkin Şartlar

Zimmet sözleşmesinin bir tarafını ehli kitapların, diğer tarafını ise İslam Devletinin teşkil edeceğini belirtmiştik. Bilindiği gibi İslam

(13) **Hitti P.** *Islam and the West*, N. York 1962, sh. 27.

(14) **Khadduri**, a.g.e. sh. 193—195, **Margoliouth**, "Umayyads and Abbasids" **E.J.W. Gibb** Memorial Book, sh. 119.

(15) **Maulavi**, a.g.e. sh. 31, **Mahmassani**, a.g.e. sh. 261.

Devleti kuramsal olarak İslam olmayan dünyayı dar ül-İslam haline getirmek için cihad denilen bir savaş yapmak zorundadır. Cihad açılırken düşman ulusların mensup oldukları din bakımından bir ayırım yapılır. Ehl-i Kitap olan uluslar cihaddan önce müslüman egemenliğini kabule çağrılırlar. Yani haraç ve cizye vererek zimmi olmaya davet edilirler. Bu teklifi kabul etmezlerse savaşmak zorunda kalırlar. Savaşılırsa savaş sonunda köle olarak alınabilirler ve malları ganimet olarak dağıtılır (16). Ehl-i Kitap olmayan uluslar ise İslamı kabul etmek ya da savaşmak zorundadırlar. Yani onlara zimmet çağrısında bulunulmaz (17).

Şu halde zimmet anlaşması yapmak için müslüman olmayan tarafın ehli kitap olması asli şarttır. Sadece ehli kitaplar zimmet statüsüne girebilme hakkına sahiplerdir.

Ehli kitapların kimler oldukları Kur'an'da çeşitli ayetlerde belirlenmiştir. 2:62, 5:69 da Yahudi, Hıristiyan ve Sabiiler, müslümanlarla birlikte sayılmışlar, onların Allah ve ahiret gününe inanıp iyi işler yapanlarına korku olmadığı, üzülmecekleri belirtilmiştir.

Yahudiler Tevrat'a, Hıristiyanlar Tevrat ve İncil'e, yani Kitab'a inanırlar ve Musa ile İsa Kur'an'da Peygamber olarak kabul edilmişlerdir. Bu nedenle zimmiler içinde en iyi durumdadırlar. Kur'an'da Tevrat ve İncil'e uyanları öven ayetler vardır.

Kur'an 2:62, 5:69, 22:17 de Sabiilerden söz eder. Hz. Muhammed onlara da gerçek Tanrı'ya inananlar olarak saygı göstermiştir.

Sonradan Mecusiler, Budistler ve Hindulara da zimmi olma hakkı verilirken Pers Zerdüştları ve Kuzey Afrika Berberileri bu koruma dışında bırakılmışlardır (18).

Mecusiler ilk devirde müslümanların Bahreyn ve Filistin Samirileriyle karşılaşmalarıyla bu gruba dahil edilmişlerdir. Mecusilerden Kur'an'da sadece bir kez, 22:17 de söz edilmiştir: "Şüphe yok ki inananlar, Yahudiler, Sabiiler, Hıristiyanlar, Mecusiler, puta tapanlar arasında kıyamet günü Allah kesin hüküm verecektir".

(16) **Üçok Mumcu**, a.g.e., sh. 64

(17) Yukarda da görüldüğü üzere Hz. Muhammed Necran ve diğer bir kısım kabilelerle zimmet anlaşması yaparken putperestleri de ayırık tutmamıştır, Ancak İslam devleti güçlendikten sonra bu konuda artık hoşgörülü davranılmamıştır. **Watt**, Montgomery W. *Islam and the Integration of Society*, London, 1961, sh. 158, **Masse, Henri**, *Islam*, N. York, 1938, sh. 82.

(18) **Watt**, a.g.e. sh. 147, **Hitti**, a.g.e. sh. 233.

Sadece bu ayete bakarak onları ehli kitap ya da putperestlerin arasına koymak çok zordur (19).

Hz. Muhammed ve ilk üç Halife Mecusilere belli bir mabutları olduğu için hoşgörülü davranarak onları ehli kitaplarla bir tutmuşlardır. Hz. Ali devrinde ise bu statülerini kaybetmişlerdir (20). Ebu Yusuf ise Kitab-ül Haraç'ta zimmi olabilecek gayrimüslimlerin sınırını oldukça geniş tutmuştur.

Zimmet anlaşması genellikle bir ehli kitap kavimle yapıldığı halde, tek bir ehli kitapla da yapılabilmektedir.

Zimmet anlaşması İslamdan dönenlerle yapılmazdı. İslam hukukçuları zimmet anlaşması yapılmasının bir nedeninin de ehli kitap kişilere müslümanlarla birarada oturma imkanı sağlayarak onlara İslamın yüceliğini tanıma fırsatı vermek ve böylece onları İslama sokmaya çalışmak olarak açıklarlar. Şu halde, İslamı bildikleri halde İslamdan dönenlere tekrar zimmet kapısı açmanın bir yararı yoktur. Böyle bir anlaşma onlara İslamiyeti kabul ettirmezdi (21).

Zimmet anlaşmasının bir tarafını ehli kitaplar teşkil ederken diğer tarafını ise İslam Devletinin teşkil ettiğini belirtmiştik. İslam devletini İslam Halifesi ya da bir komutan temsil eder. Bu komutan, Halife tarafından bir ulusa cihad açmakla görevlendirilen kişidir. Böylece ehli kitaplarla Halife ya da onu temsil eden kişi müslümanlar adına zimmet sözleşmesini imzalar.

B) Süreye İlişkin Şart

Zimmet akdinin sürekli, yani ebedî olması gerekmektedir. Bu sözleşme zamanla sınırlanamaz. Çünkü zimmet sürekli bir amandır. Zamanla sınırlı olan aman, ehli kitabı' zimmi değil, müste'men statüsüne sokar.

3- Zimmet Sözleşmesinin Şekli

Ehli kitap kavim önce cizye vererek İslam egemenliğini kabule davet edilirdi. Düşman ulusun bu çağrışı kabul etmesi ile ya da

- (19) **Bowen H. Gibb HAR.** Islamic Society and the West, Oxford, 1957, vol. I, Part II, sh. 207.
- (20) **Fitzgerald,** Vesey Seymour, Muhammeden Law, London, 1931 sh. 28, **Khadduri** a.g.e. sh. 176.
- (21) **Bilmen, Ö.N.** Hukuki İslamiyye ve Istihalatı Fıkhiyye Kâamusu, İstanbul, 1951, c. 3, sh. 432.

zimmetsi kabul ettiklerini belirten bir harekette bulunması ile -cizyeyi yollamak gibi- zimmet sözleşmesi tamamlanırdı.

Zimmet sözleşmesinin mutlaka belli bir şekilde uyularak yapılması gerekli değildir. Bu konuda kaynaklarda belli bir şekil şartına rastlamadık. Kanımızca uygulamada genel olarak müslümanlar tarafından uyulması gerekli şartları içeren bir yazılı belgenin ehli kitap kavime yollanması, ya da ehli kitap kavmin uyacakları yükümlükleri içeren bir belgeyi müslümanlara yollamaları ile zimmet işlemi tamamlanmış sayılmaktadır. Ancak böyle bir yazılı belge olmadan da zimmetsin tamamlanabileceğini kabul etmekte sanıyoruz pratik bakımdan yarar vardır. Zira zimmet statüsüne bir kavim değil, münferit şahıslar da girebilirler. Bir müste'men'in dar ül-İslamda toprak alması ya da aman süresi dolduğu halde çıkmaması ilk aklımıza gelen örneklerdir. Bu müstemenin artık zimmi olduğu kabul edildiğine göre ayrıca bir de zimmet sözleşmesinin varlığının aranması sanıyoruz uygulamada büyük zorluklar doğururdu.

4- Zimmet Sözleşmesinin Hüküm ve Sonuçları

Bu sözleşmenin imzalanması ile taraflar karşılıklı olarak haklar kazanır ve borçlar altına girerler. Bu hak ve borçların kapsamı gerek İslam devletini temsilen zimmet anlaşması yapan kişiye, gerek devrin koşullarına göre değişir. Mezhepler de zimmelerin ve müslümanların bu sözleşme ile uymayı kabul ettikleri şartları değişik şekillerde saptamışlardır. Zimmilere karşı en toleranslı davranan mezhep Hanefilik olmuştur.

A) Zimmelerin Hakları

Zimmet anlaşmasının imzalanması ya da tarafların kabulü ile gayrimüslim toplum zimmi statüsüne girer ve göçmen olarak gelenlerin ülkeleri ile ilgileri kesilir. O kadar ki bir zimmi dar ül-Harb'deki karısından boşanmış sayılır (22).

İslam topraklarında yaşama hakkını kazanan bir zimmi müslüman devletin koruması altındadır; hayatı, malı ve namusu müslümanlarınkı kadar güvencededir. O kadar ki İslam devleti, Harbilerin tutsak ettiği zimmeleri ya da ganimet olarak ele geçirdikleri zimmilere ait malları kurtarmakla mükelleftir.

(22) Baillie NBE. A Digest of Moohummudan Law, Lahore, 1957, sh. 184.

Zimmilerin dinlerine saygı gösterilir. Din değiştirmeleri konusunda baskı yapılmaz. Din hürriyetleri vardır. Diledikleri dini kabul edebilirler. Yaşadıkları yerde evvelden beri mevcut tapınaklarına ve dinî binalara müslümanlar el süremezler (23).

Zimmilerin toprakları savaşa katılan müslümanlar arasında paylaşılır, onların malı olarak kalır (24). Anlaşmanın imzalanması ile zimmilerin toprakları müslümanlar için dar ül-Harb olmaktan çıkar. Ancak bu toprakların anlaşmadan sonraki mahiyetinin ne olacağı konusunda mezhepler arasında ihtilaf vardır. Hanefilere göre bu ülke dar ül-İslam, Şafiilere göre ise dar ül-Sulh (25) haline gelir (26). Ama herhalde, bu topraklar dar ül-Harb olmaktan çıkar ve müslümanlar artık bu ülkeye karşı cihad açamazlar.

B) *Zimmilerin Borçları*

Zimmiler bu sözleşme ile İslam toplumuna karşı zararlı hareketlerden kaçınma ve sadakat borcu altına girerler ve her yıl cizye adı verilen ve ilerde daha geniş olarak inceleyeceğimiz bir vergiyi ödemeyi taahhüt ederler. Ayrıca gerçek mümin sayılmadıklarından bu durumlarından dolayı bazı haklarından yoksun bırakılırlar. İslam kamu düzeninin çıkarı sözkonusu olduğunda bazı siyasal ve sosyal haklardan da yararlanamazlar.

Gerek Hz. Muhammed, gerek ilk Halifeler devrinde yapılan zimmet sözleşmeleri ile zimmilerin kaçınmaları gereken bazı davranış biçimleri belirlenmiştir. Özel Hukuk ve Kamu Hukuku açısından zimmilerin statülerini incelemeden önce genel nitelikteki bu mükellefiyetlere değinmeyi, onların İslam hukukundaki statülerini tam olarak belirleyebilmek açısından gerekli görüyoruz:

a) Zimmiler müslümanların haklarına riayet etmeli, onlara karşı saygılı davranmalıdırlar. Onlara zarar vermemeli, yanlarında haç çıkarıp domuz eti ve şarap gibi yasak maddeleri yiyip içmemeli, onlara yakın yerlere ölülerini gömmelidirler. Müslümanlarla faiz ilişkisine girmeleri ve müslüman kadınlarla evlenmeleri yasaktır. Evlerini de müslümanlarınkinden yüksek yapamazlar.

(23) **Bilmen**, a.g.e.c. 3, sh. 455, 456.

(24) **Khadduri**, a.g.e. sh. 186, Bu kural Hz. Ömer devrinde kesinlik kazanmıştır.

(25) Doğrudan doğruya İslam egemenliği altında olmayıp İslam devletine bir anlaşma ile bağlı olan ülke.

(26) **Mahmassani**, a.g.m. sh. 252.

b) Hem kendi dinleri hem de İslamiyet tarafından yasaklanan fiilleri dar ül-İslamda işlemekten kaçınmalıdırlar (Zina gibi).

c) Müslümanlar gibi giyinip saçlarını onlar gibi kestiremezler (27). Arap isimleri takmaları ve Arap harflerini mühürlerinde kullanmaları da yasaklanmıştır (28).

d) Zimmilerin askerlik yapmaları Necran anlaşması ile yasaklanmıştı. Ancak Medine metninde harb masraflarına katılacakları belirtildi. Hz. Muhammed ve Hz. Ömer devrinde ahalinin cizye vermeyi reddederek savaşta askeri dayanışmada bulunma vaadleri de kabul edilmiştir (29). Bazan da zimmiler cizye vermeyi yeğlemişler, savaşa hiç katılmamışlardır (30). Zimmilerin ata binmeleri, silah taşımaları ve hatta evlerinde bulundurmaları da yasaklanmıştır (31).

e) Zimmiler Kutsal Yerlere giremezler. İlk yüzyıldaki bu yasak sonradan hac merasiminde bulunma, iştirak etme yasağı şekline dönüştü (32). Bu konudaki tartışmalara, Hz. Muhammed'in "Hicazda iki din olmayacaktır" hadisine ve Hayber Yahudileriyle yaptığı anlaşmada Hz. Muhammed'in dilediği zaman Yahudileri buradan çıkartabileceğine dair koyduğu maddeye dayanılarak Yahudi ve Hıristiyanların Hicazdan çıkartılmaları yol açmıştır (33).

f) Düşmanlara bilgi vermeleri, desteklemeleri, saklamaları yasaktır.

(27) Özellikle II. Ömer devrinde kıyafet yasakları artırılmış ve sıkı kurallara bağlanmıştır. Her topluluk için ayrı renk türban giyilmesi kararlaştırılmıştır. Hıristiyanlar mavi, Yahudiler sarı, Samiler kırmızı gibi. **İnalçık H.** "İslam Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi", İsl. İl. Ens. Der. 1959, İstanbul, sa. I, sh. 38, **Arberry J.** Religion in the Middle East, I, Cambridge, 1969, sh. 127.

(28) **Khadduri**, a.g.e. sh. 194.

(29) **Turnagil, A.R.** İslamiyet ve Milletler Hukuku, İstanbul, 1972, sh. 164.

(30) Hanefilere göre zimmiler askerlik yapabilirler. Maliki ve Hanbeliler ise zimmilerin ancak geri hizmetlerde kullanılabileceklerini savunurlar. **Ercan Yavuz**, Osmanlı Devletinde Zimmilerin Hukuki Statüleri (1200—1600), Ankara (Basılmamış Doktora Tezi) sh. 21.

(31) **Ansary, S. Şakir.** İslam Hukuku, Ankara, 1946, sh. 40.

(32) **Lammens, H.** İslam, 1968, sh. 63 Hanefiler zimmilerin Kabeye ve camilere girebileceklerini, Şafilere Kabe ve Mekke'deki camilere giremeyeceklerini, diğer camilere izinle girmelerinin mümkün olduğunu, Malikiiler ise hiç bir zaman camilere giremeyeceklerini -o camide mahkeme varsa ve zimmi mahkemeye çağrılı ise bu yasağın kalkacağını kabul ederler- savunurlar. **Ercan**, a.g.e. sh. 14.

(33) **Arberry**, a.g.e. sh. 129, **Khadduri**, a.g.e. sh. 195.

g) Vicdan hürriyetleri vardır. Ancak ibadet hürriyetleri bakımından çeşitli kısıtlamalara tâbi tutulmuşlardır ki, bu konuya ilerde değineceğiz.

h) Cizyelerini Beytülmal'e götürüp kendileri vermelidirler.

Bu yasaklara ve mükellefiyetlere uymayan zimmiler İslam otoritelerine karşı sorumlu olurlar; hatta bazan zimmi statülerinden bile çıkartılırlardı. İslam topraklarında yaşamaları, zimmilerin ayrıca kendi topluluklarının kurallarına da uyma zorunluluklarını ortadan kaldıramazdı.

Zimmilerle ilgili genel yasakların kapsamı zaman zaman genişletilmiş ya da daraltılmıştır. Çünkü bu yükümlülüklerin çoğu kutsal metinlerde yazılı değildir. Pratik amaçlar için konulmuşlardır ve devrin koşullarına ve Halifenin toleransına uygun olarak düzenleme konusu teşkil etmişlerdir. Zimmilere devlet hizmetine girme, sinagog ve kilise inşa etme izni veren halifeler olduğu gibi, onlara tanınan hakları kısıtlayan Halifeler de olmuştur (34).

Bu çeşitli ölçü ve davranışlar, hukuk bilginlerini zimmilerin statüleri konusunda farklı görüşler ileri sürmeye iterken, icma ile saptanan diğer İslam hukuk kurumları gibi, zimmilere uygulanan hukuk kurallarının da objektif olarak sistemleştirilmesini zorlaştırmıştır. Bu nedenle zimmilere karşı davranış biçimleri ve onların tâbi oldukları kısıtlamalar hakkında tüm devirler için geçerli olacak genel bir hükme varmak son derece güçtür. Bu yüzden tam doğru bir sonuca varmak için her devir ayrı ayrı incelenmelidir.

5- **Zimmet Sözleşmesinin Sona Ermesi**

A) *Sona Erdiren Sebepler*

Anlaşma ile zimmi statüsüne giren ehl-i kitap, İslam Devletine karşı bazı yükümlülükler altına girmekte, bazı davranışlardan kaçınma vaadinde bulunmaktadır. Bu taahhüt ya da yükümlülüklerden

(34) Muaviyenin karısı Hıristiyandı ve pek çok zimmiyi devlet görevine almıştı. Halid İbn Abdullah el Ovasri, Kûfede hıristiyan annesini memnun etmek için bir kilise inşa ettirmiş, Zerdüştlere bile devlet hizmetine almıştı. Hitti, *History of the Arabs*, London, 1960, sh. 234 Yasaklar koyan Halifeler için bkz. Mahmassani, a.g.m. sh. 263, **Arberry**, a.g.e. sh. 127, **Khadduri**, a.g.e. sh. 199, **Grunebaum G.E.** von, *Medieval Islam*, London, 1969, sh. 182, **Brockelmann**, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, Ter. **Neşet Çağatay**, Ankara, 1954, sh. 93.

bir kısmına aykırı davranışta bulunmak zimminin cezalandırılmasına yol açtığı halde, bir kısım yasakların ihlâli ya da borçların ifa edilmemesi zimmet sözleşmesinin sona ermesi sonucunu doğurmaktadır. Özellikle Hanefiler dışındaki sünni mezheplere göre akdin ortadan kalkması sonucunu doğuran eylemler şunlardır:

- 1- Cizyenin ödenmemesi (Hanefiler bunu zimmet anlaşmasını sona erdiren bir neden olarak kabul etmezler).
- 2- Zimminin İslam otoritesine başkaldırması.
- 3- Allah, Muhammed ve Kur'an hakkında kötü konuşması.
- 4- Bir müslümanı dininden döndürmesi ya da buna teşebbüs etmesi.
- 5- Özgür bir müslüman kadınla ilişki kurması ya da evlenmesi (34).
- 6- Düşmana yardım edip bilgi vermesi, bir casusu saklaması (35)
- 7- Eşkiyalık veya soygunculuk yapması (36).

Hanefiler sadece dar ül Harb'e giderek İslama karşı savaşan bir zimminin sözleşmesinin sona ereceğini, diğer hallerde zimminin statüsünü koruyacağını kabul ederler.

Şiiler ise İslam hukuku tarafından yasaklanan herhangi bir eylemi açıkta işleyen (Domuz eti yiyen, şarap içen, bir müslüman kadınla ilişki kuran) zimmilerin sözleşmelerinin sona ereceğini kabul ederler.

Zimmet sözleşmesinin hükümleri bölümünde sayılan diğer yükümlülüklerin ihlali halinde ise sözleşme yürürlükte kalmakta, ancak borcu ihlal eden zimmî cezalandırılmaktadır.

Zimmet sözleşmesini sona erdiren doğal nedenler ise ölüm ve zimminin İslamiyeti kabulüdür.

İkinci halde, zimmî hakları kısıtlı durumdan çıkıp bir müslümanın haiz olduğu tüm haklara kavuşmakta ve mükellefiyetler altına girmektedir.

(34) **Vardahi, C.** "La Conception et la Pratique du Droit International Prive dans L'Is-lam" Recueil Des Vavrs Pens, 1937 II sh. 539, **Khadduri**, a.g.e. sh. 197.

(35) **Cardahi**, a.g.m. sh. 539.

(36) **Bilmen**, a.g.e. 3. sh. 460.

Zimmet anlaşması, müslümanların verdikleri himaye sözünü bir imkansızlık nedeniyle yerine getirememeleri halinde de sona erer. İslam Halifeleri herhangi bir nedenle sözleşmeden doğan koruma borçlarını yerine getiremediklerinde aldıkları cizyeyi iade ederek bu sözleşmeyi feshetmişlerdir (37).

B) Sözleşmenin Sona Ermesinin Hüküm ve Sonuçları

Zimmet sözleşmesinin ortadan kalkmasını gerektirecek bir harekette bulunan zimminin tabi olacağı kurallar mezheplerce farklı olarak benimsenmiştir. Şafiiiler bu zimminin öldürülmesi ya da köleleştirilmesi konusunda Halife'ye takdir yetkisi vermişler, Ebu Hanife ve Malik ise zimminin öldürülmesi gerektiğini savunmuşlar, bir kısım hukukçular da zimminin sınırdışı edilmesini önermişlerdir (38).

Görüldüğü gibi doktrinde genellikle akdi bozan zimmiye sert müeyyide uygulanması gerektiği fikri hakimdir.

Bunu iki nedenle açıklamak mümkündür sanıyoruz. İlk neden akdin ihlâlinin zimmiyi harbi statüsüne sokmasıdır. İkinci neden ise zimmilere kendi aralarında yer veren İslam toplumunun bu güveni kötüye kullanan zimmiyi cezalandırmak istemesi olabilir. Kanımızca zimminin öldürülmesi ancak İslam toplumu aleyhine casusluk yapmak, kılıç çekmek, ya da yol kesip adam öldürmek gibi suçları işlemeleri halinde sözkonusudur. Cizyesini ödemeyen ya da şarap içen bir zimminin öldürülmek değil, sınırdışı edilmekle cezalandırılmasını kabul etmek akla yatkın gelmektedir.

Sözleşmesi iptal edilip sınırdışı edilen bir zimmi tekrar harbi olur. İslam toplumuna karşı tüm mükellefiyetlerinden sıyrılır. İslam toplumundan artık himaye isteyemez. Toprakları Dar ül-harb haline gelir.

(37) Humus'dan Şam'a geri çekilen İslam ordusunun komutanı Ebu Ubeyde, Hıristiyanlardan alınan paranın iadesini emretti. Böylece toplanmış olan yüzbinlerce altı Hıristiyan ahaliye iade edildi. Aynı şekilde İbn el Velid Has (Suriye) Hıristiyanlarına ve diğer komutanlarca Yarmuk Savaşından önce boşaltılmak zorunda kaldıkları, Suriye sehri halkına cizyelerini geri vermişlerdir, **Mahmassani**, a.g.e. sh. 259, **Asad Muhammed**, the Principles of state and Government in İslam, **Berkeley**, 1961, sh. 79. **Turnagil**, a.g.e. sh. 164, Hafeez Malik "Islamic Theory of International Relations" Journal of South Asian and Middle Eastern Studies, vol. II, No. 3, 1975, **Spring**, sh. 88, **Hamidullah**, a.g.e. 95.

(38) **Cardahi**, a.g.m. sh. 539.

Zimminin sözleşmesinin iptali aile ve miras hukukları açısından da önemli sonuçlar yaratır. İptal, zimminin dar ül İslam'da kalan ailesinin korunmasını kaldırmaz. Ancak zimminin karısı ondan dul kalmış sayılır ve mirası mirasçuları arasında paylaşılır (39); Çünkü görüldüğü gibi sözleşmenin iptali zimmiyi medeni ölüm statüsüne sokmaktadır.

II. BÖLÜM

ÖZEL HUKUK BAKIMINDAN ZİMMİLERİN STATÜLERİ

İslam Özel Hukuku, İslam ülkesinde yaşayan müslümanların günlük hayat ilişkilerini düzenlemiştir. Müslümanlar arasında sosyal hayat açısından önemli olan bütün eylem ve davranışlar, özel ilişkiler ve ticari faaliyetlerle kişiler arasında hiç bir fark gözetilmeden İslam Hukuku uygulanır. İslam devletinin sınırları içinde yaşayan zimmiler ise özel hukukları açısından serbest bırakılmışlar ve genellikle kendi dinî toplulukları içinde, kendi hukuklarını uygulamışlardır. Ancak İslam Hukuku, İslam Kamu düzeni ve İslam çıkarları sözkonusu olduğu zaman zimmilerin hakları konusunda bazı kısıtlamalar getirmiştir. Bu kısıtlamaları çeşitli açılardan ele alacağız.

I- AİLE HUKUKU AÇISINDAN

1- Evlenme

A) Müslümanlarla Zimmilerarası Evlilikler ve Hükümleri

Kur'an, 5:5 de "...İnanmış hür ve namuslu kadınlarla sizden önce kitap verilenlerin yine namuslu hür kadınları, zina etmemek, gizli dost tutmamak ve mehirlerini vermek şartı ile size helaldir" denmektedir. Kur'an'ın bu ayetine dayanarak zimmilerin evlilikleri hakkında şu sonuçlara varmak mümkündür:

Kur'an öncelikle evlilik için bir kitaba inanmış olma şartını aramış, ehli kitap olmayanlarla evliliği yasaklamıştır. Kur'an 2:22

(39) Baillie, a.g.e. sh. 173.

Journal of South Asian and Middle Eastern Studies, vol. II, No. 3, 1975, Spring, sh. 88, Hamidullah, a.g.e. 95.

de "Allah'a eş koşan kadınları inanmalarına kadar nikâhlayamayız" denerek putpesterle evlilik yasaklanmıştır. Öte yandan bu hüküm sadece müslüman erkekler içindir. Müslüman olmayan kadınla müslüman erkeğe evlenme hakkı tanınmış, müslüman kadının bir gayrimüslimle evlenmesi ise yasaklanmıştır (40). Zimmi erkek sonradan müslüman olsa bile bu evlilik geçerli hale gelmez.

İslam hukukçuları zimmete dahil ettikleri Zerdüştlere evlenmede kısıtlamışlar, Zerdüşti kadınların müslüman erkeklerle evlenmelerini yasaklamışlardır. Sabiilere ise özel bir yer vermişlerdir. Şöyle ki: Eğer Sabii bir kadın din değiştirerek ehli kitap olursa onunla evlenmek mümkündür (41).

İslam Hukukçuları ehli kitap kadınlarla (42) müslümanların evliliğini kabul ederler; ancak bunu hoşgörmez ve utandırıcı bulurlar. Bu tutum Hanefiler hariç tüm mezheplerde görülmektedir. Özellikle Malikiler bu tür evliliklerin pratikte doğuracağı sorunlara eğilmişlerdir. Onlara göre şarap içen, domuz eti yiyen, kiliseye giden bir zimmi kadın müslüman kocasından olan müslüman çocuklara yanlış eğitim ve terbiye verecektir (43).

Şiiler ise Zerdüştlere de Kitabî sayar, Budistleri ise evlenilmeyeceğini savunurlar. Onlara göre koca, zimmi karısının şarap içip domuz eti yemesini, kiliseye, sinagoga gitmesini engelleyebilir (44).

Pratikte Halifeler dahil pek çok müslüman, zimmi kadınlarla evlenmiş ve bu evlilikleri geçerli sayılmıştır.

Zimmi kadının müslüman kocasından doğan çocukları da müslüman sayılırlar ve İslam hukukuna göre babalarına mirasçı olurlar.

(40) Kur'an'daki bu durum geleneksel dinî telakkilere de uygundur. Yahudi Hukuku, Yahudi olmayanlarla evliliği kesinlikle reddeder. Daha katı olan Hint hukukunda ise sadece aynı kasta mensup olanlar evlenebilir.

(41) Sabiiler için kabul edilen bu şartın Mecusi, Hindular ve diğerleri için kabul edilmiş olması ilginçtir.

(42) Fıkıh kitaplarında hep ehli kitap deyimi kullanılmıştır. Biz onları zimmi olarak ele alıyoruz. Çünkü dar ül Harb'de oturan bir harbi kadınla bir müslümanın evliliğini, zimmi olan bir erkeği dar ül Harb'deki karısından boşanmış sayan bir hukuk sisteminin kabul edeceği düşünülemez kanısındayız.

(43) Şarap içen bir kadının emzirdiği çocuğun kirleneceğini, hamile zimmi kadının karındaki müslüman çocukla ölünce çocuğun zimmi mezarlığında gömülü kalacağını ileri süren Malikiler buna benzer pek çok soruna değinmişlerdir. **Cardahi**, a.g.e. sh. 541, 542, **Khaddari**, Law in the... sh. 334.

(44) **Fyzee Asef, A.A.** Outlines of Muhammadan Law, Oxford, 1949, sh. 81, **Baillie**, a.g.e. sh. 41, **Cardahi**, a.g.e., sh. 542.

Zimmi eşin din değiştirmesi, müslüman kocası ile olan evliliğini etkiler. Örneğin kitabî bir kadın mecusi olursa evlilik bozulur (45). Ama Hıristiyan karı Yahudi olursa evlilik ozulmaz.

Zimmi erkekler müslüman kadınlarla evlenemezler. Böyle bir evlilik ya da ilişki zimmet sözleşmesinin bile feshini gerektirir. Zimmi bu evlilikten sonra İslamiyeti kabul etse bile bu evliliği geçerli hale gelmez. Kızlarının bir zimmi ile evlenmesine izin veren müslüman aile cezalandırılır (46).

B) *Zimmilerarası Evlilikler ve Hükümleri*

İslam hukuku zimmilerin kendi aralarında yapacakları evlilikler için özel bir şart öngörmemiş, onların kendi kanunlarına ya da İslam hukukunun evlenmeye ilişkin hükümlerine uygun olarak aksettikleri evlilikleri geçerli saymıştır. Örneğin şahitsiz olarak evlenen iki zimminin dinleri buna izin veriyorsa, evlilikleri geçerli sayılmış, bu çift sonradan müslüman olsa bile nikâhları sahih olarak kabul edilmiştir (47).

Evlenme engelleri konusunda ise mezheplerarasında ihtilaf çıkmıştır. Ebu Hanife, İslam hukukunun butlan sebebi olarak kabul ettiği, ancak zimminin dininde olmayan, bir engelleyici unsur taşıyan evlilik yapan zimminin evliliğini geçerli saymıştır. Diğer mezhepler ise bu evlilikleri geçersiz saymışlardır (48). Süt hısımla, beş kadınla, ya da üç kere boşandığı karısı ile evlenen zimminin durumu ya da da buna benzer hallerde mezhepler farklı sonuçlara varmışlardır. Ancak hepsinin birleştiği bir nokta vardır ki o da İslam Hukukunun koyduğu bir evlenme engelini varlığına rağmen evlenen iki zimminin bu evlilikleri çocukları için İslam Hukukuna göre miras hakkı doğurmaz ve taraflardan biri müslüman olursa bu evlilik derhal bozulur (49).

Zimmi çiftten birinin İslamiyeti kabulü de evlilik kurumunu ya-kından etkiler. Şöyle ki, karı müslüman olursa evlilik bozulur. Ancak bu ipso facto olmaz. Kocaya müslüman olması teklif edilir, reddederse bu ipso facto olmaz. Kocaya müslüman olması teklif edilir, redde-

(45) **Fitzgerald**, a.g.e. sh. 84, **Baillie**, a.g.e. sh. 42.

(46) **Tritton, A.S.** "Non Muslim Subjects of the Muslim State", Journal of the Royal Asiatic Society 1942.

(47) **Bilmen**, a.g.e. c. 2, sh. 179, **Cardahi**, a.g.m. sh. 542.

(48) **Baillie**, a.g.e. sh. 179, 18.; **Bilmen**, a.g.e. c. 2, sh. 179.

(49) **Baillie**, a.g.e. sh. 179, 18.; **Bilmen**, a.g.e. c. 2, sh. 179.

derse evlilik sona erer. Bu evlilikten doğan mehri kadına verilir (50). Koca müslüman olursa evlilik devam eder. Ancak dörtten fazla karısı varsa onları boşamalıdır (51).

Hanbelilere göre zimmilerin nikahlarının mehir ve nafakaya ilişkin hükümleri müslümanlarınki gibidir. Yukarda gördüğümüz gibi Kur'an 5:5 de ehli kitap kadınlarla mehirlerini vermek suretiyle evlenilebileceği yazılıdır (52). Zimmilerin mehri müslümanlarınkine eşittir. Ebu Hanife'ye göre iki zimmi mehirsiz evlenebilirler (53).

Din ayrılığı, eş, usul, furu arasında nafaka engeli teşkil etmez. İslam hukukuna uygun olarak akdedilen müslüman-zimmi arası ya da zimmilerarası evliliklerde nafaka hükümleri geçerlidir (54). Din ayrılığı ileri sürülerek evlilikten doğan bu borçları ifadan kaçınma mümkün değildir.

Farklı dinlere mensup zimmilerin evliliklerinden doğan çocuklar üstün tutulan dine mensup sayılırlar. Örneğin ebeveynlerinden biri Hıristiyan, diğeri Mecusi olan bir çocuk (Mecusilerde ehli kitap sayanlara göre) Hıristiyan sayılır. Hıristiyan ve Yahudi çiftin çocuklarının dinlerinin ne olacağı Fıkıhta ihtilaflıdır. Babası müslüman anası zimmi çocuk ise mutlaka müslüman sayılır (55).

2- Boşanma

İslam Hukukununun boşanma ile ilgili bazı hükümlerinin zimmilere uygulandığını görmekteyiz. Kocanın müslüman olduğu evliliklerde bu doğaldır. Müslüman koca zimmi karısına karşı tüm boşanma haklarına sınırsız olarak sahiptir (56). Zimmiler müslüman kadınlarla evlenemeyecekleri için boşanma ile ilgili İslam hukuk kuralları onlara uygulanmaz.

Bir müslümanla evli olan zimmi kadının iddeti müslüman kadınlarınkine eşittir. Bu süre içinde tekrar evlenen zimmi kadının ev-

(50) **Fyzee**, a.g.e. sh. 157, **Bilmen**, sh. 180, **Baillie**, a.g.e. sh. 181.

(51) **Fitzgerald**, a.g.e. sh. 84, **Fyzee**, a.g.e. sh. 157.

(52) Mehir, evlenme ile erkeğin kadın üzerinde elde ettiği haklara karşılık olarak kadına vermesi gerekli olan değerli şeye denir.

(53) **Baillie**, a.g.e. sh. 143.

(54) **Bilmen**, c. 2., sh. 534.

(55) **Fyzee**, a.g.e. sh. 154.

(56) **Lammens**, a.g.e. sh. 63,

(57) **Baillie**, a.g.e. sh. 178.

liliği –kendi dini iddet içinde evlenmeye izin verse bile– geçersizdir (57).

Malikilere göre bir zimmi ile evli olan zimmi kadına, kocasının ölümü ya da ayrılık halinde (kendi dinlerinde iddet kabul edilmemişse) iddet gerekmez. İmamı Azam’a göre kadın gebe ise doğurmadıkça evlenemez. İmameyn ise herhalde zimmi kadınların da dar ül-İslam ahalisinden olduklarından, diğer bir kısım İslam hukuku hükümleri gibi, iddete ilişkin hükümlere de uymak zorunda olduklarını savunurlar (58).

II- MİRAS HUKUKU AÇISINDAN ZİMMİLER

A) *Mirasçılar*

İslam hukuku özel yaşayışlarına ait olan miras hukuku alanında zimmiilere feraiz kurallarını uygulamamış, onları bu konuda kendi dinî kurallarını uygulamakta serbest bırakmıştır. Ancak bu serbesti mutlak değildir. İslam hukuku müslümanlarla müslüman olmayanların birbirlerine mirasçı olamayacaklarını kabul etmiştir. Bu, doğrudan müslümanlar için konmuş bir kural olup, zimmiileri de müslümanlarla miras ilişkileri varsa kapsamaktadır. Din ve ülke farkı İslamda mirasçılığı önler.

Örneğin bir müslümanın tek oğlu Hıristiyan ise (Burada babanın sonradan müslüman olması söz konusudur) oğlu babasının mirasçısı olamaz ve miras sahipsiz sayılarak Beytülmal’e verilir (59). Bir zimmi kadınla evli olan müslüman ne karısına miras bırakabilir, ne de ona mirasçı olabilir. Eşlerin mirası kendi dinlerinden gelen ardgelenlerine ya da akrabalarına kalır. Bu evlilikten doğan çocuklar müslüman sayıldıklarından babalarına mirasçı olurlar, annelerinin mirasından yararlanamazlar (60). Zimminin sonradan müslüman olması da sonucu etkilemez. Önemli olan ölüm anıdır. Ancak Halife Ömer’e atfedilen bir başka çözüm şekline dayanan hukukçular ise terekenin taksimi anını esas alırlar. Murisin ölümünden

(58) **Bilmen**, a.g.e. c. 2, sh. 407, 408.

(59) **Cin Halil**, Eski ve Yeni Türk Hukukunda Tarım Arazilerinin Miras Yoluyla İntikali, Ankara 1979, sh. 7.

(60) **Berki Şakir-Hamdi Hayrullah**, İslam Hukukunun Ana Prensipleri“Kur’an’da Hukuk”, Ankara, 1956, sh. 78.

sonra fakat taksimden önce zimmi müslüman olmuşsa, müslüman akrabasına mirasçı olabileceği bazı hukukçular tarafından kabul edilmiştir (61).

Ayrı dinden olanların birbirlerine mirasçı olamayacakları şeklindeki kural öyle kesindir ki, Hanefilere göre, bir müslüman süt anne, bir zimmi ile bir müslümanın çocuklarına süt verip bu çocukları hangisinin müslüman olduğu ayırdedilemeyecek şekilde birlikte büyütmüşse, her iki çocuk da müslüman sayılır, fakat ikisi de babalarına mirasçı olamazlar (62).

Şiirler ise müslüman erkeğin zimmi kadınla evlenebilmesine kıyasla müslümanların zimmilere mirasçı olabileceklerini, ama zimmi-lerin onların mirasçısı olamayacaklarını savunurlar (63).

Din ayrılığının yanısıra, dar ihtilafı da mirastan mahrumiyet sebebidir. Yani iki gayrimüslimin birbirlerine mirasçı olabilmeleri için dar ül İslam'da yaşayan zimmler olmaları gerekmektedir (64). Şu halde bir zimmi dar ül Harb'deki akrabalarına miras bırakmaz, onlara mirasçı olamaz. Dar ül İslam'da müste'men olarak bulunan mirasçısına bile miras bırakamaz. Çünkü farklı ülkelere mensup-turlar (65).

Aynı müslüman ülkede oturup farklı ülkelerde müste'men olarak bulunan zimmler aralarında dar ihtilafı bulunmadığından birbirlerine mirasçı olabilirler. Bir zimmi müste'men olarak bulunduğu dar ül-Harp'te ölürse, dar ül-İslam'daki terekesine oradaki varisleri mirasçı olurlar. Öldüğü ülkedeki harbî akrabaları ise mirastan yararlanamazlar.

Bir zimmi zimmet akdini bozarak dar ül-harbe geçmişse İslam devletindeki mirasçuları mirastan yararlanamazlar (66).

Aynı İslam toprağında yaşayan iki zimminin miras ilişkileri kendi dinî ya da sosyal kurallarına göre düzenlenir. Ancak bu iki zimminin farklı dinde olmaları halinde birbirlerine mirasçı olup ol-

(61) **Khadduri**, a.g.e. sh. 344.

(62) **Bilmen**, a.g.e. c.4, sh. 494.

(63) **Cin**, a.g.e. sh. 7.

(64) **Khadduri**, Law in... sh. 366, **Sachau**, E. Muhammedanisches Recht nach Schafiitscher Lehre, Stuttgart, 1897, sh. 258.

(65) **Bozkurt**, a.g.m. sh.

(66) **Bilmen**, a.g.e. sh. 492.

mayacakları ise mezhepler arasında tartışmalıdır. Örneğin bir Yahudi bir Hıristiyana mirasçı olabilir mi?

Malikiler Peygamberin “farklı dinlere mensup olanlar birbirlerine mirasçı olamazlar” şeklindeki hadisine dayanarak bunun mümkün olmadığını savunurlar (67). Görüldüğü gibi Malikiler bu hadisi geniş şekilde yorumlamışlar ve farklı dinler deyimini hem müslüman ve gayrimüslimleri, hem de çeşitli dinlerdeki gayrimüslimleri kapsamak üzere kullanmışlardır.

Şafii ve Hanefiler ise Hz. Paygamberin bir başka hadisine, “müslüman gayrimüslime, gayrimüslim müslümana mirasçı olamaz” şeklindeki sözlerine dayanarak müslüman olmayanların, farklı dinlere mensup olsalar bile birbirlerine mirasçı olabileceklerini savunurlar (68). Hatta bazı Hanefiler kitaba bağlı gayrimüslimlerle (Kitabiler) kitabi olmayanların da birbirlerine mirasçı olabileceklerini kabul ederler. Bazı Hanefi fakihler ise Mecusilerle kitabilerin birbirlerine mirasçı olamayacaklarını savunurlar (69).

Kanuni mirasçılarının yokluğu ve murisin de ölüme bağlı tasarrufu ile kendisine bir mirasçı tayin etmediği hallerde, bir zimminin mal varlığı ait olduğu topluluğa kalırdı. Ancak Memlükler devrinde itibaren sahipsiz tereke hazineye, yani Beytülmal'e bırakılmaya başlandı (70).

B) Ölüme Bağlı Tasarruflar

Zimmiler de ölümlerinden sonra mameleklerinin mukadderatını tayin konusunda irade beyanında bulunabilirler. İslam Hukuku, ölüme bağlı tasarruflar konusunda, mirasçılığa dair koyduğu kuralları biraz yumuşatmış ve zimmilerle müslümanların birbirleri lehine vasiyet yapabileceklerini kabul etmiştir.

Ancak vaziyetin İslam Hukukuna mı yoksa zimminin kendi hukukuna göre mi düzenlenmesi gerektiği fıkıhta ihtilaflıdır. Hanefiler bir zimminin vasiyeti yorumlanırken kendi dininin esas alınması gerektiğini, vasiyetin İslam miras kurallarına aykırı olsa bile geçerli olacağını savunurlar. Yani murisin iradesini, İslam kurallarının üstüne çıkartırlar. Şeybani ve Ebu Yusuf ise İslam kamu düze-

(67) Sachau, a.f.e. sh. 258.

(68) Khadduri, a.g.e. sh. 336, Cardahi, a.g.m. sh. 543.

(69) Bilmen, a.g.e. c. 4, sh. 490.

(70) Arberry, a.g.e. sh. 130.

nine aykırılık varsa bu vasiyetin hükümsüz olacağını kabul ederler. Eğer vasiyet murisin hem kendi dinine hem de İslam hukukuna aykırı ise, geçersiz olacağını tüm hukukçular kabul ederler (72).

Görüldüğü gibi İslam Hukuku, diğer özel hukuk dallarında olduğu gibi mirasla ilgili konularda zorlayıcı hükümler dışında zimmi-leri kendi dini hükümlerine uymakta serbest bırakmıştır.

III- BORÇLAR VE TİCARET HUKUKU ALANINDA ZİMMİLER

Zimmiilere mülkiyet hakkı tanınmıştır. Kullanılması müslümanlara yasak edilmiş şarap, domuz eti gibi mallara da tasarruf edebilirler. Ancak Kur'an bulundurmaz ve müslüman köle satın alamazlar (73).

Zimmiler Müslümanlarla girdikleri borç ilişkilerinde çeşitli sınırlamalara tâbidirler. Müslümanların kullanmasının yasak olduğu mallara ilişkin sözleşmeler ya da faiz sözleşmesi yapamazlar. Bunlar dışında müslümanlarla zimmiler arasında temel borçlar hukuku kurallarına uygun olarak ticaret yapılabilir, çeşitli borç ilişkileri kurulabilir. Ebu Hanife'ye göre bir müslüman bağını bir zimmiye kiralayabilir. Ama bu zimmi, orada yetiştirdiği üzümün şarap yapmamalıdır. Aynı şekilde bir müslüman evini kiliseye çevrilmek üzere bir zimmiye satmamalıdır. Malikiler bir zimmiye toprak kiralanmaması gerektiğini savunurlar (74). Yine müslüman-zimmi arasında müfavaza (bu günkü anlamda kollektif şirket) akdi yapılamayacağı kabul edilmiştir (75).

Zimmilerarası sözleşmelerde ise İslam Hukuku kuralları ile bağlı olmak zorunluluğu yoktur. Örneğin iki zimmi faiz şartını içeren sözleşme yapabilirler. Hatta bu konudaki anlaşmazlığı kadı önüne götürebilirler.

Zimmiler şarap, domuz eti gibi malların ticareti ile uğraşabilirler. Hz. Ömer valilere vergi olarak alkol almalarını yasaklayıp

(72) **Khadduri**, a.g.e. sh. 336,

(73) **Mahmassani**, a.g.m. sh. 271, **Cardahi**, a.g.m. sh. 546 (Alırlarsa bu anlaşma geçerli olur, ancak müslüman makamlarda bu köleyi satmaya mecbur eder ve parasını zimmiye verirler. Tritton 38, **Schachts** İslam Hukukuna Giriş, Ankara, 1977, s. 140.

(74) **Tritton**, a.g.m. sh. 36, 37

(75) **Schacht**, a.g.e. sh. 161, **Ansary**, 72. Görülüyor ki zimmilere güven gerektiren bazı işlemlerde bulunma imkanı verilmemiştir. Şahadet, vekalet, ortaklık gibi.

bu maddelerin zimmiler tarafından satışına izin verip ele geçen parayı vergi olarak almalarını yazmıştır (76).

Din değiştirerek müslüman olan zimmilerin önceki sözleşmelerinin, İslam tarafından yasaklanmış maddeleri içermedikçe geçerli olacağı kabul edilmiştir. Şarap satışı ya da faiz şartı içeren sözleşmeleri zimmi müslüman olduktan sonra geçerliliğini kaybeder (77).

IV- VAKIF KURMA HAKLARI

Hanefilere göre zimmilerin vakıf kurma ehliyetleri vardır. Ancak onların bu ehliyetleri vakfın amacı bakımından bazı kısıtlamalara tâbi tutulmuştur.

Bir zimmi ard gelenleri ya da müslümanlar için vakıf kurabilir. Şu halde din farkı önemli değildir. Bir zimminin çocukları adına yaptığı vakfa müslüman olan ve olmayan çocukları dahildir. Vakfın gelirinin yalnız hıristiyan olan çocuklarına şart edilip müslüman çocukların bundan ayırık tutulması yolundaki vakıflar da geçerlidir (78). Diğer evlatları buna itiraz edemez. Görülüyor ki müslümanların aleyhine de olsa vâkıfın serbest iradesinin üstün olduğu prensibi zimmiler için de geçerlidir.

Bir zimmi, vakfının gallesinin müslüman ve zimmilerden oluşan bir mahalle halkına verilmesini istemişse, her iki grup için bu gelir harcanır (79). Ancak geliri bir harbiye ait olmak ya da cami inşası için harcanmak üzere zimmiler vakıf yapamazlar (89).

Ebu Hanife'ye göre zimmilerin kilise inşası için yaptıkları vakıflar sahih, İmameyn'e göre sahih değildir. Şafiiler ise vakfın kadı tarafından iptal edilmedikçe bâtil olmayacağını savunurlar (81).

Kanımızca bu konuda Hanefiler dışındaki diğer mezheplerin takındıkları olumsuz tutum, kilise inşasının kurbeti ilâhî sayılamaya-
cağından değil, yeni kilise inşasının zimmet sözleşmelerine aykırı

(76) **Ramadan**, a.g.e. sh. 144, **Schacht**, a.g.e. sh. 140.

(77) **Khadduri**, a.g.e. sh. 344.

(78) **Bilmen**, a.g.e., c. 4, sh. 196,

(79) **Bilmen**, c. 4, sh. 224.

(80) Aynı şekilde müslümanlar da kilise inşası için vakıf kuramazlar. **Üçok-Mumcu**, a.g.e. sh. 119.

(81) **Bilmen**, a.g.e., c. 4, sh. 189.

olmasından ileri gelmektedir. İslam devletinin belirli kuralları kurbet fikrinin üstüne çıkabilmektedir ki bunun en açık örneğini zimmi-lerin cami yaptırmak üzere vakıf kuramamaları oluşturmaktadır.

III. BÖLÜM

KAMU HUKUKU AÇISINDAN ZİMMİLER

I- CEZA HUKUKU AÇISINDAN

Mecran Anlaşmasında “kimse kimsenin suçundan sorumlu tutulmayacaktır” ve Medine şartında 36. maddesinde “bir yaralamanın intikamını almak yasak edilmeyecektir. Muhakkak ki bir kimse bir adam öldürecek olursa neticede kendisini ve aile efradını sorumluluk altına sokar” denmektedir. Bu maddelerden müslüman-zimmi ayırımı gözetmeksizin suçlu herkesin cezai sorumluluğu olduğu ve cezanın kişiselleştirildiğini görüyoruz. “Aile efradı” deyimi ise akeleyi ifade etmektedir, suçlu yerine akrabalarının kısas ya da hadde uyruk tutulması sözkonusu değildir.

İslam ceza hukukundaki genel suçlar ve cezalar ayırımına uygun olarak zimmilerin ceza hukuku alanındaki durumlarını dört grupta inceleyeceğiz:

a) *Kıyas*

Kur’an, Bakara: 178 de “Ey inananlar, öldürülenler arasında size kısas farz kılınmıştır. Hür ile hür insan, köle ile köle...” denmektedir. Maide: 32 de de adam öldürmeden bahsedilirken müslüman ya da zimmi ayırımı yapılmadığı görülmüştür. Şu halde Kur’an’da yaşayan zimmi, müslüman herkesin yaşam hakkı eşit tutulmuştur.

Hz. Muhammed’in “herhangi bir mümin kişi, bir zimmiyi haksız yere öldürürse o kişi cennet kokusu alamaz” (82) şeklinde bir hadisi vardır.

Hanefiler öldürme ya da yaralama suçlarında müslümanlarla zimmiler arasında hiç bir fark olmadığını, birbirlerine karşı kısas uygulanabileceğini kabul etmişlerdir. Hanefiler Maide: 45 de yer alan “. . .o kitapta cana can, göze göz, diş diş ve yaralara karşı yara-

(82) **Buhari**, Sahih-i Buhari Muhtasarı, Ankara, 1971, c. 8, sh. 464.

larla ödeşme yazdık" ayetine de dayanmışlardır. Onlara göre müslümanlarla zimmiler arasındaki din farkı, suçu arttırıcı bir neden olabilir, kısas gibi bir müeyyideye her yerden çok bu iki grup arasındaki suçlarda ihtiyaç vardır. Ancak İmam Malik ve Şafii zimmiler için müslümanların kısasını kabul etmezken bir müslümanı öldüren ya da yaralayan zimmiye kısasın tatbikini mümkün görürler (83).

Bir zimmi bir müste'mene karşı kısası gerektirecek bir suç işlediğinde kısasa uyruk tutulmaz; buna mukabil aynı suçu bir zimmiye karşı işleyen müste'men kısasla cezalandırılırdı. Görülüyor ki müste'menlere karşı zimmiler korunmuş, müslümanlara karşı ise ikinci derecede yer almışlardır.

Hz. Muhammed'in bir cariyeyi öldüren yahudiyi aynı şekilde öldürtmesi (84) örneğinin varlığına karşılık, uygulamada bir müslüman köleyi öldüren zimmiye diyet ya da tazir cezası verilerek (85) hürriyet dinden üstün tutulmuştur. Bu durum İslam hukukçularının kölelik ve din telakkileri karşısındaki tutumunu belirtmesi açısından son derece ilginç bir örnektir.

Malikiler candan aşağısı için kısası suçlu zimmiye de uygulamayı reddederken, Hanbeli ve Şafiiler bu durumda zimminin kısas olunabileceğini, ama aynı suçu bir zimmiye karşı işleyen müslümanın kısastan ayırık tutulması gerektiğini savunurlar (86).

Kisasla ilgili bu hükümler mezheplerin zimmilerin İslam toplumu içindeki yerlerine dair görüşlerini açıkça ortaya koymaktadır. Hanefiler zimmilerle müslümanları tamamen eşit haklara sahip kişiler olarak görürlerken diğer mezhepler bu eşitliği kabul etmemektedirler.

b) *Diyet*

Bir müslüman ya da zimmi öldürdüğü ya da yaraladığı bir zimmi için diyet öder (87). Aynı şekilde bir zimmi de zarar verdiği bir müslümana ya da ailesine diyet öder. Zimminin bir müslümana karşı işlediği suç için vermesi gerekli olan diyet miktarı, müslümanlar için

(83) **Schacht**, a.g.e. sh. 141, **Cardahi**, a.g.m. sh. 546, **Bilmen**, a.g.e. sh. 77,

(84) **Buhari**, c. 7, sh. 330, Bir cariyenin gümüş takılarını aldıktan sonra onun başını iki taş arasında ezerek öldüren Yahudinin aynı şekilde öldürüldüğüne dair olan Hadis.

(85) **Bilmen**, a.g.e. c. 4, sh. 77.

(86) **Bilmen**, a.g.e., sh. 88.

(87) Ölüm ya da yaralama ile sonuçlanan bir suç işlendiğinde, kısas istenmezse ya da kısası uygulamak olanaksız ise mal olarak verilmesi gerekli bedele diyet denir.

saptanan diyet kadardır. Ancak zimmiler için ödenecek diyetin miktarı konusunda mezhepler arasında da birlik yoktur. Burada söz konusu olan, müslümanların zimmilere karşı işlediği suçlardır. Hanefiler genel çizgilerine uygun olarak zimmiler için ödenecek diyetin müslümanlarınkine uygun olduğunu savunurlar. Diğer mezhepler ise öldürülen kişinin zimmi olması halinde, ödenecek diyetin herhalde müslümanlarınkinden az olacağını kabul ederken miktarı değişik olarak saptamışlardır. Malikiler bir zimmiye ödenecek diyetin müslümanlarınkinin yarısı kadar (88), Şafiiler ise müslümanların diyetinin 1/3 i kadar olacağını kabul etmişlerdir. Bir başka görüş ise Hıristiyan ve Yahudilerinki 1/3, Mazdeistlerinki 1/13 kadar olmalıdır (89).

Zimmilerin birbirlerine karşı işledikleri suçlarda ise diyet miktarı kendi âdetlerine göre belirlenir. Medine Şart 3-11. maddelerinde bu konuda şöyle denmektedir: "Zimmi kabileler kendi aralarında âdet olduğu veçhile, önceki şartlar altında kan diyetlerini ödeyeceklerdir.

İslam ceza hukukunun zimmilerin birbirlerine karşı işledikleri bir suçta diyet ödenmesi gerektiğini saptayıp ödenecek diyetin miktarını onların kanunlarının tesbitine bırakması ilginçtir.

c) *Hadd*

İslam Hukukunda bazı suçlar için Kur'an'ın koyduğu değişmez cezalara hadd denir. Biz bu cezaları zimmiler açısından tek tek ele alacağız.

Zina eden bir zimmiye zina haddi uygulanıp uygulanmayacağı konusu mezhepler arasında tartışmalıdır. Bir kısım fikhçılar zina haddi için müslüman olmak gerektiğini savunurken (90) Şafiiler zimmilere de zina haddi ve Kazif haddi vurulabileceğini savunurlar.

Malikilere göre recim cezası yalnız müslümanlara verilebilirken İmam Şafii ve Hanbeli Hz. Muhammed'in zina eden bir yahudi çifti recimle cezalandırmasına dayanarak, müslüman olmanın şart olmadığını savunmuşlardır (91).

(88) **Cardahi**, a.g.m. sh. 546, **Khadduri**, a.g.e. sh. 336, 337.

(89) **Sachau**, a.g.e., sh. 776.

(90) **Ansary**, a.g.e. sh. 41.

(91) **Bilmen**, a.g.e. sh. 205 Ancak burada Hz. Muhammed'in İslâm kanunlarına göre değil, Yahudi kanunları Tevrat'a göre hüküm vermiş olduğunu hatırlatmakta yarar görüyoruz.

Hamr içme de hadd gerektiren suçlardan biridir. Genelde kabul edilen, zimmiye hamr haddi uygulanmayacağı, çünkü şarabın yalnız müslümanlara haram olduğudur. Ancak Hasan İbni Ziyad'ın rivayetine göre sarhoşluk her dinde yasaktır ve zimmiye de bu had tatbik edilebilir (92).

Yol kesme suçlarında da benzer hükümlerin geçerli olduğunu görüyoruz. Malikiler yol kesip bir zimmi yolcuyu öldüren müslümanın öldürülmeyip (cezası V: 33 e göre ölümdür) diyet ödeyeceğini savunurlar (93).

d) *Tazir*

Önceden belirlenmemiş ve yargıç tarafından takdir edilen suç ve cezalara denir. Müslümanlara karşı suç işleyen zimmiler genellikle kısas ve diyetle cezalandırılırken, aynı suçu bir zimmiye karşı işleyen müslümanlara tazir uygulandığı görülmektedir. Özellikle zimmet akdini ihlâl eden müslümanlar da bu cezaya çarptırılırlardı.

Ceza hukukuna ilişkin açıklamalarımızı bitirmeden önce değinmek istediğimiz son nokta din değişiklikleridir. Bir zimmi fail yargılama sırasında din değiştirirse ne olacaktır?

Bir zimmi bir diğer zimmiyi öldürdükten sonra müslüman olursa yine kısasla cezalandırılır. Çünkü cinayet zamanında eşittirler (94). Doğaldır ki bu çözüm Hanefiler dışındaki mezhepler için geçerlidir. Bir müslümanı öldürdükten sonra dinini değiştirirse cezası değişmeyecektir. Bir müslümanı taammüden öldüren kişi, müslüman da olsa, zimmi de olsa kısasla cezalandırılacaktır. Aynı şekilde bir müslüman bir zimmiyi yaralar ve sonradan zimmi müslüman olursa, müslüman fail, suçun işlendiği an nazara alınarak bir zimmiye karşı suç işlemişcesine cezalandırılacaktır. İslam ceza hukuku suçun işlendiği andaki dinî statüye önem vermiş, böylece cezalarını azaltmak için suçluların din değiştirmelerini önlemeyi amaçlamıştır. Bu söylediklerimiz kişiye karşı işlenen suçlar için geçerlidir. Dini karakterli suçlarda ise -hadd gerektiren suçlar gibi- ceza değiştirilebilir ya da kaldırılabilir. Suçlu kendi dinî inançlarına göre sorumlu olacakken müslüman olduktan sonra ona öngörülmuş olan ceza -o fiilin İslam hukukunda suç sayılıp sayılmamasına göre- yumuşatılır ya da kaldırılır (95).

(92) **Ansay**, 41, **Bilmen**, a.g.e. sn. 69.

(93) **Bilmen**, a.g.e. sh. 211.

(94) **Bilmen**, a.g.e. sn. 77.

(95) **Khadduri**, Law in the... sh. 345.

II- DİN HÜRRIYETLERİ

İslamiyet diğer dinlere en fazla tolerans gösteren dindir. Kur'an'da dinde zorlama olmadığı yazılıdır. Kişileri zorlayarak dinlerini değiştirmek İslama aykırıdır. Bu nedenle zimmet kurumu kabul edilmiştir. İslam, dinini değiştirmek istemeyenlere zimmet statüsü vererek onlara İslam topraklarında yaşama hakkı vermiştir. Peygamber kimsenin dini nedeniyle cezalandırılmayacağını, işkence görmeyeceğini belirtmiştir. İslamda engeziyon mahkemeleri yoktur. Zimmilerin din değiştirmelerine, müslüman olmalarına ya da bir başka kitaplı dine inanmalarına da izin verilmiştir. Ancak bir defa müslüman olan bir daha din değiştiremez.

İslamda vicdan hürriyetinin varlığının ilk örneklerini Hz. Peygamberin Hayber'in fethinden sonra, toplanmış olan tüm Tevratların Yahudilere geri verilmesini emretmesi teşkil eder. Necran Hıristiyanlarına yolladığı bir heyeti ise kendi camiine yerleştirmiş ve orada çan çalarak dua etmelerine izin vermiştir.

Halife Ebubekir de çan çalıp çıkarmalarını serbest bırakmış, din adamlarına karışılmasını istememiştir (96).

Zimmilere mutlak vicdan hürriyeti tanınırken ibadet hürriyetleri kısıtlanmıştır. Bu kısıtlamanın nedeni müslümanları rahatsız etmeleri ya da dinleriyle ilgili bilgileri müslümanlara vermeleri ihtimali olmuştur. İbadet hürriyetleri sadece müslümanların görüp duyabileceği durumlarda kısıtlanmıştır. Mabetlerinde sesleri dışardan duyulmayacak şekilde dua etmeli müslümanların ibadet zamanlarında çan çalmamalı, onların görebileceği yerlerde haç taşımamalı ve çıkartmamalı, İncil okumamalıdır (97). Ancak dini bayramlarını kutlayabilirler. Malikiler bu bayramlarda zimmilerin kestikleri kurbanları müslümanların yememesi gerektiğini savunurlar (98).

Hz. Ömer devrinde zimmilerin çocuklarına Kur'an öğretmeleri yasaklanmıştı. Aslında Kur'an öğrenen bir kimsenin bu dini anlayarak müslüman olması mümkünken ilk zamanlarda cizye, haraç geliri kaybını önlemek için bu yasak konmuş olabilir; ya da zimmilerin elinde Kur'an olmaması gerektiği düşünülebilir.

(96) **Abdulkarım**, İslam, Calcutta, 1938, sh. 28.

(97) **Watt**, a.g.e. sh. 264.

(98) **Tritton**, a.g.e. sh. 37.

III- VERGİ HUKUKU AÇISINDAN ZİMMİLER

Zimmilerden vergi olarak Haraç ve Cizye alınır.

Haraç toprak sahiplerinden hem toprak hem de ürün olarak alınan bir vergiydi. İslamı kabul etseler bile bu vergi kesilmezdi (99).

Cizye ise 9:99 da düzenlenmiştir: “Hak dinini kabul etmeyenlerle, boyunlarını büküp cizye vermelerine kadar savaşın”. Cizyeyi vermekle artık zimmiler müslümanların koruması altına girerlerdi. Yalnız ergin, vücutca ve akılca sağlam, vergi verebilecek güçte olan erkeklerden alınan bu vergi o kadar önemlidir ki cizye ödemekten kaçınanların zimmet akdini bozmuş olup olmayacakları bile İslam doktrininde tartışma konusu olmuştur.

Cizye fakir, aciz, sakat (100), çocuk, yaşlı, hasta ve rahiplerden (101) alınmazdı.

Cizyenin neden alındığı konusunda doktrinde bazı tartışmalar olmuştur. Bazı düşünürler askerlik yapmayan zimmilerin cizye ile savaş masraflarına katıldıklarını ileri sürmüşlerdir. Cizye zimmilerin korunmaları için yapılan masrafların karşılığıdır ve bu nedenle İslam devleti onları koruyamadığında cizye almamalı, aldığı da geri vermelidir (102).

Bir kısım düşünürler ise cizyenin, her devletin, gelir ihtiyacını karşılamak üzere ülkede yaşayan herkese koyduğu normal vergilerden olduğunu savunurlarken (103) cizyenin zimmilerin İslamiyete olan inançsızlıklarındaki inatların karşılığı olarak ya da müslümanların onları İslama davetleri olarak alındığını söyleyenler de vardır (104).

- (99) Sonradan müslüman olanlar çoğaldıkça bunlar yalnız öşür ve zekat verip haracı vermediler. Böylece haraca bağlı topraklar da öşür veren topraklar durumuna geldi. **Üçok-Mumcu**, a.g.e. sh. 67.
- (100) Ömer kendisinden cizye ödemek üzere sadaka isteyen kör bir dilenciye Beytülmal memuruna yollayarak, “bu durumdakilerden vergi alarak adaleti sağlayamayız” demiş, ona maaş bağlanmasını da emretmişti. **Ramadan**, a.g.e. sh. 127.
- (101) Emeviler devrinde vali Abdülaziz bin Mervan, rahip kılığına girerek cizye vermektен kaçınmak isteyen zimmilerin çoğalması üzerine rahiplere kişi başına I dinarlık cizye koymuştu. **Elöve, M. E.** Türkiye’de Din İmtiyazları, A.Ü.H.F.D. 1953 c. X, sh. 1-4, sh. 310.
- (102) Yukarda bu konuya dair örnekler verilmişti.
- (103) **Muhammed Ali**, The Religion of Islam, Lahore, 1936, sh. 575, 577.
- (104) **Khadduri**, War and Peace, a.g.e. 178.

Alınacak cizyenin miktarı konusunda Kur'an ya da hadislerde bir açıklık yoktur. Bu nedenle genellikle uygulanan ölçü zimmilerin malî durumları olmuş, cizye miktarının her zaman için müslümanlardan alınan zekattan daha az olması gerektiği doktrinde kabul edilmiştir (105).

Hız. Muhammed'in zimmilerden güçlerinin üstünde vergi alınmamasına dair hadisi bu ölçüyü yaratmıştır.

Hanefiler zengin, fakir ve orta halli zimmilerden alınması gerekli cizye miktarını kesin olarak saptarken, Şafiiler kişi başına en az yılda bir dinar alınması gerektiğini belirtmişlerdir. Malikiler ise bu miktarı valinin kararlaştıracağını savunurlar (106).

Cizyenin mal ya da para karşılığı ödeneceği ama İslamın haram kıldığı mallarla ödenemeyeceği kabul edilmiştir (107).

Zimmilerden cizye ve haraç dışında, bir de müslüman ve müste'menlerden alınan ticaret vergisi de alınır.

Medine şartında zimmilerin savaş esirlerinin fidye-i necat'ının müslüman âdetlerine göre ödemeye katılacakları yazılıdır. Bu da onlara yüklenen malî mükellefiyetlerdendir. Ancak bu amaçla zimmilerden para toplandığına dair bir kayda rastlamadık.

IV- SİYASAL HAKLARI

Zimmilerin bugünkü anlamda siyasal haklara sahip oldukları söylenemez. Ancak onlara kamu hizmetine girme, kendi şeflerini seçme gibi bazı haklar tanınmıştır.

Zimmilerin halife seçimine katılıp katılmayacakları konusunda, İslam Kamu hukukuna giren pek çok kurum hakkında olduğu gibi kesin bir bilgi yoktur. Ancak Maverdi, bu seçime katılmak için müslüman olma şartını aramamıştır.

İslamın ilk devirlerinde ve daha sonra zimmilere toleranslı davranan bazı Halifeler döneminde onlara kamu hizmetine girme hakkı

(105) **Asad**, a.g.e. sh. 74, Ebu Ubeyde'nin Suriye ile yaptığı ve Halife Ömer tarafından imzalanan anlaşmada cizye için zimmilere zarar verilmemesi, mallarına el konmaması yazılıdır. **Khadduri**, a.g.e. sh. 186.

(106) **Muhammed Ali**, a.g.e. sh. 586, **Mahmassani**, a.g.m. 259, **Khadduri**, a.g.e. sh. 196.

(107) **Masse**, a.g.e. sh. 83.

tanındığını görüyoruz (108). Zimmilerin kendi dinî şeflerini seçme özgürlükleri olduğundan yukarda bahsetmiştik. İslam Devletinin bu şefi reddetme yetkisi vardı, ancak yenisini yine zimmiler seçerdi (109).

Necran andlaşmasında, Necranlıların izni olmadan piskopos, rahip ve diğer din adamlarının yerlerinden alınamayacakları yazılıdır.

V- YARGILAMA HUKUKU AÇISINDAN ZİMMİLER

A) Genel Olarak

Bu bölümde zimmilerle zimmiler ve zimmilerle müslümanlar arasındaki özel hukuk ve ceza hukukuna ilişkin davaların İslam devletinin yargı organları önünde çözümleme şeklini inceleyeceğiz.

İslam hukukunda medeni yargılama ve ceza yargılaması ayrımı yapılmaksızın bu hukuk dallarının ikisini birden içeren tek yargılama yöntemi geçerlidir. İslam Hukuku yargılama hakkına büyük önem verir. Bilindiği gibi bir yerin İslam toprağı olup olmadığının tesbitinde kullanılan kriterlerden biri de o ülkede İslam kanunlarının geçerli olup olmadığıdır. Bir ülkede İslam kanunları yürürlükte ise o ülke İslam ülkesidir, yani dar ül-İslam'dır. İslam devleti dar ül-İslam'da yaşayanlar üzerinde yargılama hakkına sahiptir. Kadılar, İslam devletinin yargı organı olarak bu ülkede yaşayanlar arasındaki özel hukuk uyuşmazlıklarını çözerler. Ceza hukukuna ilişkin konularda ise muhakeme yaparak suçluya uygulanacak yaptırımı saptarlar. Yani İslam topraklarında medeni hukuk ve ceza davalarında yargılama yetkisine sahiplerdir (110). Kadının bu yetkisi müslümanları ilgilendiren davalarda tam olmakla birlikte zimmiler açısından durum farklıdır. Kadı zimmilerle müslümanlar arasındaki her türlü uyuşmazlıkta yetkili olduğu halde, zimmiler kendi aralarındaki özel hukuk uyuşmazlıklarını cemaat mahkemelerinde dini hukuklarına uygun olarak çözümlenmekte serbest bırakılmışlardır. Ancak onlara bu özerklik verilirken kadı önüne kendi medeni hukuk davalarını getirmeleri de engellenmemiştir. Böylece İslam Hu-

(108) **Fischel, Walter, J.** Jews in the Economic and Political Life of Mediaeval Islam, London, 1937, sh. 6, 7.

(109) **Grunebaum** ,a.g.e. s. 184.

(110) O devirde henüz görev yetki ayrımı gerçekleşmemiş olduğundan burada yetki deyimini geniş anlamda kullanıyoruz.

kuku zimmileri, medeni hukuk davalarını kendi dini hukuk sistemlerine ya da İslam hukuk sistemine uygun olarak çözmekte hür kıl-
mıştır. Zimmiler serbest iradeleri ile bu konuda bir seçim yapabili-
mektedirler.

Ceza hukuku açısından ise İslam hukuku müslümanlar gibi zimmiler için de zorlayıcıdır.

Zimmilere özel hukuk davalarında tanınan bu seçim hakkı, Kur'an'dan doğar:5:42 de "...sana gelirlerse aralarında hüküm ver" denerek sana gelirlerse deyimi ile zimmilerin kadı önüne gidip gitmemekte serbest oldukları belirtilmiştir. 5:47 de ise "İncil sahipleri de Allah'ın o kitapta indirdiği hükümlere uygun hüküm versinler" denmektedir. Hz. Muhammed de bu yetkilerin uygulamada kullanılmasını sağlamıştır.

B) Müslümanlarla Zimmiler Arasındaki İhtilaflar :

İslam hukukuna göre müslümanlarla zimmiler arasında çıkan her türlü uyuşmazlıkta yetkili mahkeme İslam mahkemesi yani kadı; uygulanacak kanun da İslam kanunlarıdır.

Hz. Muhammed bu iki grup arasında çıkan pek çok davaya bakmış ve İslam hukukuna göre hükmetmiştir. Hz. Muhammed'den sonra diğer halifeler de aynı uygulamayı sürdürmüşlerdir. Hz. Ömer bir müslüman kadınla zina eden Yahudiyi öldürtmüştü. Hz. Ali ise bu kuralın dışına çıkmış, her iki tarafa da kendi kanunlarının uygulanmasını Mısır kadısına yolladığı bir mektupta istemişti (111). Malikiler de zina suçunda müslüman tarafın kadı, zimminin de kendi dinî mahkemesinde yargılanması gerektiğini savunmuşlardır (112).

Zimmilere müslüman idarenin haksız tasarruflarından dolayı mağdur olurlarsa Mezalim Mahkemesine (113) başvurma hakkı da tanınmıştı. Ömer bin Abdülaziz zamanında bir idareci tarafından haksız surette arazisi gasbedilen bir zimmi mezalim mahkemesinde dava açmıştı (114).

(111) **Atar, Fahrettin**, İslamda Adliye Teşkilatı, Ankara, 1979, sh. 226.

(112) **Khadduri**, a.g.e. sh. 340,

(113) Kadı ve diğer büyük memurlardan yakınlılar Hz. Ali'den Abbasi Halifesi Mühtedi'ye kadar bazı aralıklarla Halife'ye, bundan sonra da Divan-ı Mezalim adı verilen divanlara başvururlardı.

(114) **Atar**, a.g.e. sh. 170.

C) *Zimmilerarası İhtilâflar*a) *Konu İle İlgili Tartışmalar*

Yukarda da belirtildiği gibi zimmilere bir yandan kendi cemaat mahkemelerinde dinî hukuklarını uygulama yetkisi verilirken, bir yandan da onlara İslam mahkemeleri önüne gitme hakkı tanınmıştır. İşte İslam topraklarında bir başka hukukun uygulanmasına nasıl izin verildiği ve kendi aralarındaki ihtilâfları İslam mahkemelerine götürülen zimmilere kendi hukuklarının mı yoksa İslam hukukunun mu uygulanması gerektiği soruları İslam düşünür ve hukukçuları arasında tartışmalara yol açmıştır. Bir kısım hukukçular ya da düşünürler ise, bu tartışmayı, İslam hukukunun Devletler Hususi Hukuku prensiplerinden olan ülkesellik ya da şahsilik ilkelerinden hangisini benimsediğini araştırmaya kadar götürmüşlerdir (115). Bu düşünürlerden herbiri İslam'da hangi ilkenin benimsendiği konusunda çeşitli fikirler ileri sürmüşlerdir. Fattal, Hz. Muhammed'in yahudilere kendi kanunlarını uygulamasından hareketle İslamda kanunların şahsiliği prensibinin ülkeselliği prensibinden üstün tutulduğunu savunmuştur (116). Yazar bu örneği verdikten sonra Ebu Yusuf'un da "müslümanlar nerede olurlarsa olsunlar gidişlerini İslam kanunlarına göre ayarlarlar" diyerek aynı prensibi kabul ettiğini belirtmiştir. Bu yoruma katılmak bizim için oldukça güçtür. Ebu Yusuf'un yukardaki sözü ile müslümanların dar ülharb'de de olsalar İslam ilkelerine uygun davranmaları gerektiğini hatırlamalarını, şarap içmemek, domuz eti yememek, bir başkasına zarar vermekten kaçınmak gibi hususları kastettiğini sanıyoruz. Bir tek örneğini verdiğimiz bu ve buna benzer tartışmalar İslam Hukukunda kanunlar ihtilafının varlığı ilkesine dayanmaktadır. Bugünkü anlamda bir kanunlar ihtilafının İslam devletinde varlığı iddiası, hele bu iddia zimmilerle ilgili bir konuda ortaya çıkmışsa, kanımızca herşeyden önce zimmilerin islam devletinin vatandaşı olmadıklarının yani yabancı olduklarının peşinen kabul edildiğini akla getirmektedir. Burada ise islamda vatandaşlık kavramı karşımıza çıkmaktadır.

Aslında bugünkü anlamda vatandaşlık kavramı, "dünya çapında kardeşlik" "herkesin İslam ümmetine dahil olması" ilkelerini kapsayan İslam ideolojisine yabancıdır. Şöyle ki, İslam, bilindiği

(115) **Hamidullah**, İslamın Tarihe Yardımları, 87, **Ramadan**, a.g.e., sh. 145, **Cardahi**, a.g.e., sh. 600, **Mahmassani**, a.g.e., sh. 252, **Khadduri**, Law in the sh... 341, the muslim law of Nations, sh. 45, 47.

(116) **Atar**, a.g.e., sh. 227.

gibi tüm müslümanları içeren bir din ve hukuk sistemi, tüm dünya egemen olmak isteyen bir evrensel devlet olma teorisine dayanır. Tüm insanlığı tek islam toplumu olarak tek hukuk ve tek yönetici (Halife) ile idare etmeyi amaçlayan bir otokrasidir. Bu müslümanlara tek bir hukuk, islam hukuku uygulanır. Ancak pratikte tek islam ümmeti yaratma ideali gerçekleştirilememiş; pek çok İslam devleti kurulmuş, bu devletler ve müslüman olmayanlarla çeşitli ilişkiler kurarak onları da topraklarında barındırmışlardır. Müslümanlar, zimmet anlaşması ile harbî olmaktan çıkan ve toprakları artık dar ül İslam haline gelen, ya da dar ül İslama taşınan ve aynı ideolojiyi benimsemedikleri için kendilerinden farklı statüde olan zimmilerle olan ilişkilerini düzenlemek için de, politik, ahlakî ve dini telakkilere dayanmışlardır. Yani müslümanların zimmilerle olan ilişkilerini düzenleyen temel kurallar (daha önce de belirtildiği gibi dini ve ahlakî prensipler ve zimmet anlaşmasını yapan devlet adamının politik görüşleri) zimmilerin hukukî statülerinin sınırlarını çizmiştir. Zimmiler İslam Devletinde yabancı olarak mı yoksa devletin müslümanlarla eşit haklara sahip tebaaları olarak mı görülmüşlerdir? Bu sorunun cevabı, onlara uygulanacak hukuk sistemini de getirecektir.

İslamda din ve vatandaşlık kavramları karışmış, tüm müslümanlar nerede olurlarsa olsunlar tek, aynı islam ümmetine mensup sayılmışlardır. Burada ümmet kavramı belli bir ülkeye değil, belli bir dine ve ideale bağlılıkla oluştuğu için bugünkü anlamda vatandaşlık kavramından farklı bir yapıya sahiptir. Yani İslam vatandaşlığını oluşturan müşterek ülke, dil, renk, doğum değil, müşterek inanç ve iman, yani İslam ideolojisini benimsemedir. Müslümanlar kuramsal olarak dar ül Harb'in varlığını geçici –yani sürekli savaş durumunda oldukları; bir gün dar ül İslam'a çevirecekleri topraklar– olarak gördüklerinden dar ül Harb'deki sosyal düzeni yok hükümünde saymışlar, o kuralların kendilerini bağlamayacağını kabul etmişlerdir. Ancak Kur'an hükümleri ve Hz. Peygamber ve Halifelerin uygulamaları –teorinin aksine olarak– pratikte yabancıların sadece dar ül İslam'da yaşamalarına izin verilmesini değil, onlara İslam topraklarında kendi dinî hukuklarının da uygulanmasına izin verilmesine yol açtığı için, İslam Hukukunun yanısıra başka hukuk sistemlerinin de İslam topraklarında geçerli olması inkar edilemez bir olgu olarak karşımıza çıkmıştır. Müslüman olmadıkları için islam ümmetinin bir parçası olma hakkından yoksun olan zimmilere dinî hukuklarının uygulanabilirliği, onları islam devletinin kendi

vatandaşı olarak kabul etmemesinden mi yoksa başka bir nedenden mi doğmaktadır? Onlara salt kendi dinî hukuklarını uygulama imkânı tanındığı için bugünkü anlamda yabancı sıfatı vermek ne dereceye kadar doğrudur? Bize göre zimmileri İslâm Devletinin vatandaşı olarak kabul etmek, sonra da kanunlar ihtilafı prensiplerini zimmilere uygulamaya çalışmak bugünkü Devletler Hususi Hukuku prensiplerine uygun düşmez. Zimmiler ya yabancıdır ve kanunlar ihtilafı kurallarına tâbidirler; ya da İslam devletinin vatandaşlarıdır ve statüleri Devletler Hususi Hukuku prensipleriyle değil, dinî ve ahlâkî telakkilerle açıklanabilir.

Kanımızca İslam Hukuku ile bugünkü modern devletler hukuku kavramlarını karşılaştırmak ve hangi prensiplerin islam hukukunda da uygulandığını araştırmak bizi bir sonuca götürmeyecektir. Çünkü bu hukukların temel dayanak ya da çıkış noktaları farklıdır. İslam Hukuku başka bir millet, devlet ve hukuk sisteminin varlığını teorik olarak temelde reddederken, Devletler Hukuku farklı devlet vatandaş ve Hukuklarının varlığı temeline dayanmaktadır. Kanunlar İhtilafı, yabancı unsur taşıyan bir hukukî ilişkide hangi devlet mahkemesi yetkilidir ve hangi devletin yasası davada uygulanacaktır, sorularına cevap arar. İslam devletinde ise zimmilere kendi dini hukuklarının uygulanabileceğinin kabul edilmesi, İslamın kanunlar ihtilafını kabulünden, yani başka hukuk sistemlerinin varlığını ve onların İslâm topraklarında tatbikini mümkün görmesinden değil, İslam Hukukunun dinî kökenli olmasından doğmaktadır. Eşitlik ve dinde zorlama olmaması prensiplerini savunan Kur'an, Hz. Muhammed ve İslam Hukuk bilginleri, yani İslam Hukukunun kaynakları -yaratıcıları-, İslam dinine mensup olmayanlara dinî karakterli olan İslam Hukukunu uygulamaktan kaçınmışlar, onları medeni hukuklarını ilgilendiren konularda dinî Hukuklarını uygulamakta serbest bırakmışlardır. Bu özerklik, tamamen, biraz önce saydığımız, İslam dininin eşitlik, dinde zorlamadan kaçınma gibi ahlâkî ilkelerinden gelmektedir. Hukuka ilişkin olmasına rağmen hukukî kökenli değildir. Evrensel olma teorisine dayanan bir devletin hukukunun başka hukuk sistemlerinin, hem de İslam topraklarında uygulanabilirliğini kabulü mümkün değildir ve bunu da İslam hukukunun ülkselliği ya da şahsiliği prensipleriyle açıklamaya çalışmak gereksizdir. Zimmilere İslam Hukukunun yanısıra kendi hukuklarının da uygulanabilirliği, tâbiyetlerinden değil, dinlerinden -İslami inançları kabul etmemelerinden- gelen bir olgudur. Kaynağını da İslamî hoşgörü teşkil etmektedir. Barış içinde yaşadık-

ları, sözleşmeye uydukları sürece zimmilerin müslümanlarla aynı hak ve borçlara sahip oldukları kabul edilmiştir. İslam Hukukunun tüm müslümanlar üzerindeki zorlayıcılığı da İslam Hukukunun şahsiliğinden değil, İslamın kuramsal olarak başka bir devletin varlığını kabul etmeyesinden, İslam ümmetine dahil herkese İslam Hukukunun "doğrudan" uygulamasının doğal görmesinden ileri gelmektedir. İslâm Hukuku İslam topraklarındaki müslümanlara mutlaka uygulanır. Ama İslam Hukuku dar ül İslam dışındaki müslümanları ne korur, ne de işledikleri suçlar için yargılar. Dar ül Harb'de bir müslümana karşı suç işleyen ve sonradan İslam topraklarına gelen fail aleyhine de takibat yapmaz. Bu durum da iddia edildiği gibi, İslam Hukukunun ülkesellik prensibinden doğmaz. Zira ülkesellikte devlet, yurt dışında bulunan vatandaşının hukuki ilişkilerini düzenlemeyi, vatandaşının bulunduğu diğer devletin hukukuna bırakmıştır. Üstelik ülke içindeki herkese kendi kanununu uygular. Bir müslümana başka bir devletin hukukunun uygulanmasını islam hukuku yine temel felsefesine aykırı olduğu için kabul edemez. Yani İslam Hukukunun dar ül Harb'deki ya da dar ül Sulh'daki bir müslümanı oradaki ilişkilerinden dolayı yargılamaktan ya da korumaktan çekinmesi (kaçınması) bir diğer hukuk sistemine gösterdiği saygı ya da onun varlığını kabulünden doğmaz. İslam hukuku müslümanları nerede olurlarsa olsunlar takip eder. Ancak bu kural, müslümanlara, islam toprakları dışında da olsalar İslam Hukukuna uygun davranma mükellefiyeti yükler, bu mükellefiyete aykırı hareket halinde bir müeyyide getirmez.

Yukardaki kural bunun en açık örneğidir. Zimmiler açısından bu prensip ele alınırsa yine aynı sonuçlar, yani bu ülkesellik prensibinin İslamda uygulanamayacağı sonucuna ulaşırız. İslam ülkesinde yaşayan ve siyasal haklar ve vergi gibi konular hariç müslümanlarla eşit sayılan zimmilere islam hukuku mutlaka uygulanmaz. Özel Hukuk ilişkileri açısından bu doğrudur. Zimminin kendisine uygulanacak kanunu seçme özgürlüğü de islamda ülkesellik iddiasını yok etmeye yeterlidir. Şu halde Zimmileri kendi dini hukuklarının uygulanabilirliği yüzünden yabancı kabul ederek zimmiler açısından İslamda kanunlar ihtilafından söz etmek, yani zimmilerin dini hukuklarının uygulanabilmesini hukuki bir temele oturtmak bize oldukça güç gelmektedir.

Kısaca söylemek gerekirse, İslam ülkesinde yaşayanlar islam kanunlarına tabidirler. Ancak zimmiler gayrimüslim olduklarından

birbirleriyle olan özel hukuk ilişkilerinde kendi dinî kanunlarına tabi tutulmuşlardır. Bu sadece İslam Hukukunda değil, Roma Hukukunda da görülen bir olgudur. Roma Devleti, peregrinusların ahkâmı şahsiyyeye ait davalarında kendi hukuklarına tabi olacaklarını belirtmiştir. Ancak Roma'da yalnız Roma vatandaşlarına uygulanan Ius Civile, Roma vatandaşları ile peregrinuslar arasındaki ihtilafalarda bile uygulanmamış, bu ilişkiler ve farklı özel hukuklara tâbi peregrinuslar arasındaki hukuki ilişkilere, Ius Gentium uygulanmıştır (117). Bu noktada müslümanlarla olan özel Hukuk ihtilaflarında kendilerine İslam hukuku uygulanan zimmiler, peregrinuslardan tamamen ayrılmaktadır. Bu farklılık, İslam ve Roma Hukuk sistemlerinin, kendilerinden olmayana, kendi hukuk sistemlerini uygulamadaki tutumlarını açıkça ortaya koyar. İslam hukuku dinî kökenli bir hukuk olduğundan İslâm Hukuk kaynakları gayrimüslimleri kendi medeni hukuk kurallarını uygulamakta serbest bırakmış, ancak dilerlerse İslam kanunlarına tâbi olma imkanını da onlara tanımıştır.

Ceza hukuku açısından ise durum tamamıyla farklıdır. İslâm Hukuku ceza davalarında kadının kanunu olarak doğrudan "Lex fori" tatbik olunur. Bu alanda taraflardan biri zimmi diğeri müslüman ise hangisinin kanununun uygulanacağı konusunda bir tartışma yoktur. Ancak İslam hukuku sadece dar ül İslam'da işlenen suçları cezalandırır. Yukarda da kısmen olsun değindiğimiz bu kural, Muhammed eş-Şeybaninin naklettiği bir hadisten kaynaklanmıştır. "Kim ki bizim topraklarımızda bir katl, zina yahut hırsızlık yapar da kaçarsa ve sonra müsaade alır dönerse, kaçmak istediği meselelerden dolayı muhakeme edilir ve ceza görür. Şayet katl, zina yahut hırsızlığı düşman memleketlerde yapar da müsaade ile İslam ülkesine dönerse, burada muhakeme edilmez" (118). Bu kuralda bugünkü anlamda bir devletin ülkesi dışında işlenen bir haksız fiili takip etmemesinde milletlerarası ilişkiler açısından yabancılar Hukukunun uygulanması lehine fedakârlığa katlanma amacı aranmamalıdır. Yukarda İslamın devlet felsefesi hakkında yaptığımız açıklamaların ışığı altında hiç olmazsa teorik açıdan bu amacın varlığından söz edemeyiz.

Bizim vardığımız sonuç, İslamın zimmilerin Hukukunu yabancılar Hukuku olarak değil, farklı dinde olup İslam topraklarında yaşa-

(117) Karadeniz, 92, 311.

(118) Atar, a.g.e., sh. 227, Hamidullah, a.g.e., sh. 111, 112.

yanlara uygulanması doğal olan dinî hukuk olarak nitelendirdiğidir. İslâm Hukuku, müslümanlara dinî hukukları uyguladığına göre diğer dindakilere de dinî Hukuklarının uygulanmasını dayandığı eşitlik ilkesine göre normal görür. Özel Hukuk ilişkilerinde durum böyleyken ceza Hukuku açısından kadı ülkede işlenen tüm suçlarda müslüman-zimmi ayırımı gözetmeksizin doğrudan yetkilidir ve İslam Hukukunu uygular. Kadının bu yetkisi Medine metni 42. md. e dayanır. "Bu yazıda gösterilenler arasında zuhurundan korkulan bütün öldürme yahut çekişme (münazaa) vakalarının Allah'a ve Hz. Muhammed'e götürülmesi gerekir." Bu metin bilindiği gibi tüm müslüman ve zimmiler için geçerlidir.

b) İki zimmi aralarındaki ihtilâfi kadı önüne getirdiklerinde iki sorun ortaya çıkmaktadır: Yargıç bu davaya mutlaka bakmak zorunda mıdır, yoksa takdir hakkı var mıdır? Yani dilerse davadan çekilebilir mi? İkinci sorun ise hangi hukukun uygulanacağıdır.

ba) Kadı'nın Zimmilerarası İhtilafta Durumu

Kadının zimmilerarası ihtilaflarda yetkili olup olmadığı hakkında mezhepler arasında ihtilaf vardır.

Ebu Hanife ve Beydavi'ye göre İslam, zimmet anlaşması ile adalet dağıtma görevini de zimmilere karşı üstlenmiştir ve müslüman yargıç adaleti yerine getirmek, davaya bakmak zorundadır (119). Ancak Hanefiler kadının şarap, domuz ve boşanma ile ilgili davalara bakamayacağını savunurlar.

Görülüyor ki Hanefilere göre, haram kabul edilen şeylere ilişkin davalar ve boşanma davaları dini mahkemelerde görülmelidir. Burada Hanefilerin tüm ahkamı şahsiyeyi kastederek boşanmayı örnek olarak mı verdikleri konusunda bir açıklık yoktur. Biz genellikle zimmilere en iyi davranış biçimi benimseyen Hanefilerin bu genel tutumlarına uygun olarak tüm ahkamı şahsiyeyi kastettiklerini sanıyoruz.

Şafiiler ise kadının bu davayı kabul edip etmemekte serbest olduğunu, dilerse zimmilerin önüne getirdikleri davaya bakmayı reddedebileceğini, çünkü kadının o göreve aslında müslümanların davalarına bakmak üzere getirildiğini ve prensip olarak zimmilerin

(119) **Khadduri**, a.g.e., sh. 338.

ona yabancı olduklarını söylemişlerdir (120). Hz. Ömer'in hilafeti zamanında kurulmuş olan Kûfe'nin kadısı Sureyh, yalnız müslümanlar arasındaki davalara bakıyor, zimmiler arasındaki ihtilaf-lara bakmıyordu (121).

Ömer b. Abdulaziz'in Mısır kadısı ibn. Hureyre ise (Hicri 77-78 tayh ve azil yılları) yahudilerin davalarına bakıyordu. Abdullah b. Sübrime (51 144) haraç toprağında hakimlik yapmak üzere görevlendirilmiş, şarapla ilgili davalara da bakmıştı (122).

Şafiiler ayrıca taraflardan birinin davayı kadı önüne götürmek istememesi halinde de kadıyı yetkisiz saymışlardır. Yani kadının davaya bakabilmesi için iki zimminin bu konuda anlaşmış olması şartını aramışlardır.

bb) İki Zimminin Davalarına Bakmaya Karar Veren Yargıç Hangi Hukuku Uygulayacaktır?

Hız. Muhammed kendisine davalarını getiren zimmilere kendi dinsel hukuklarını uygulamıştır. Bir yahudi çiftin zina davasına bakan peygamber Tevrat'ta zinaya ne ceza verildiğinin tesbiti için -Medine'de kurulu bir yahudi eğitim merkezi olan- Beyt ül Midras'-dan bilgi istemiş, Tevrat'ta bu suçun cezasının recm olduğunu öğrenince suçluları bu cezaya çarptırmıştır (123).

Hız. Muhammed'in bu uygulamasına rağmen bir kısım İslam Hukuk bilginleri İslam mahkemelerine başvuran zimmilere İslam Hukuku uygulanması gerektiğini savunmuşlardır (124). Malikiler ise İslam Hukukuna doğrudan doğruya aykırı olmadıkça kadının tarafların dini hukuklarını uygulayabilmesini savunmuşlardır. Uygulamada da bu görüş hakim olmuştur. Örneğin zimmilerarası miras davalarında zimminin intikal kanununun uygulanacağı, ancak miras hakkını yok eden vasiyetler gibi İslam Hukukuna aykırı vasiyetlerin geçersiz sayılacağı kabul edilmiştir (125).

Zimmiler davalarını kadı önüne değil de kendi cemaat mahkemelerine götürmek isterlerse doğaldır ki kendi dinî kanunları onlara

(120) **Cardahi**, a.g.e., sh. 600, **Khadduri**, a.g.e., sh. 338.

(121) **Atar**, a.g.e., sh. 224.

(122) **Atar**, a.g.e., sh. 224.

(123) **Ramadan**, a.g.e., sh. 136.

(124) **Khadduri**, a.g.e., sh. 340, **Hamidullah**, a.g.e., sh. 112.

(125) **Ramadan**, a.g.e., sh. 150, **Cardahi**, a.g.e., sh. 601.

uygulanır. Ancak zimmi taraflar farklı cemaatlere mensup iseler, -yani farklı dinde iseler, birinin Musevi birinin Hıristiyan olması gibi- uygulanacak ortak bir kanuna olan ihtiyaç nedeniyle zimmi-lerin genellikle kadı önüne gitmeyi tercih ettikleri görülmüştür.

İslam Devleti dinî mahkemelerin kendi inanç ve hukuklarına göre yaptığı yargılama ve verdiği kararlara saygılı idi. Hiç bir şekilde onlara karışmazdı.

Zimmilerin yargılamaları ile ilgili olarak değinmek istediğimiz son husus zimmilerin, müslümanlarla zimmiler arasındaki ihtilaf-larda hakim, hakem bilirkişi olamayacaklarıdır. Ancak başka bilirkişi yoksa bu mümkündür (126).

D) *Deliller*

İslam hukukunda tanık'a şahit denir. Mahkemede tanık olarak dinlenebilmek için müslüman olmak şarttır. Aralarında düşmanlık olduğu varsayıldığı için müslümanlarla gayri müslimlerin birbirlerine karşı şahitlik edemeyecekleri kabul edilmiştir (127). Tüm mezhepler bunu kabul ederler (128). Ancak ayrı dinden olan zimmilerin birbirlerine karşı şahitlik edip edemeyecekleri konusunda mezhepler arasında ihtilâf çıkmıştır.

Ebu Hanife zimmilerin birbirleri hakkında şahitlik edebileceklerini kabul ederken Maliki ve Şafiiler ayrı dinden olan zimmilerin birbirlerine karşı şahitlik edemeyeceklerini kabul ederler (129).

Bir davada delil yoksa yemin'e başvurulur. Basra Kadısı Ka'b b. Sur'un zimmilere İncil üzerine yemin ettirdiği bilinmektedir (130).

(126) **Berki, A.H.** a.g.e., sh. 19, **Cardahi,** a.g.e., sh. 540.

(127) **Sachau,** a.g.e., sh. 710.

(128) Kur'anın çeşitli ayetlerinde müslümanların birbirleri hakkında şahitlik edebilecekleri düzenlenirken Maide 106: da sefer sırasında müslüman bir şahit bulunamazsa kendi dininde olmayan iki kişinin şahit gösterilebileceği belirtilmiştir. Burada iki gayrimüslimin tek müslüman şahide tekabül edeceği kabul ediliyor. Tek istisna olarak bu kural mevcuttur (Kur'anda müslümanlarla gayrimüslimlerin birbirleri hakkında şahadetlerine dair).

(129) **Cardahi,** a.g.m. sh. 540.

(130) **Atar,** a.g.e., sh. 224. Mecelle 1743 de ise müslüman olmayanların yemini Allah sözü ile ve mutlaka kendilerinin yapacağı yazılıdır. Bkz. **Düzdağ, E.** Şeyhülislam Ebus-suud Efendinin Fetvaları, 1972, İstanbul, sh. 91 "İncil ve Hz. İsa üzerine yemin edeceğine dair"...

SONUÇ

Bu kısa incelemede İslam hukukunun kaynaklarına dayanarak İslam topraklarında yaşamalarına izin verilen gayrimüslimler olan zimmilerin hukuki statülerini açıklamaya çalıştık. Ancak çeşitli devirlerde zimmet kurumunun kaynaklarının farklı değerlendirilmesi ve Halifelerin zimmilere karşı farklı tutumları bu hukuki kurumun objektif olarak değerlendirilmesini ve sistemleştirilmesini oldukça güçleştirmektedir. Zimmiler bazan müslümanlarla eşit şartlar altında yaşamışlar, bazan da çeşitli kısıtlamalarla karşılaşmışlardır. Dinleri yüzünden kamu hukuku ve özel hukuk açısından zorunlu olarak müslümanlardan farklı bir toplumsal statüye oturtulmuşlardır. İslam devleti zimmilere karşı zorlama yoluna gitmemiş, müslümanlar için konmuş olan İslam hukukunu, devletin güvenlik ve yararının sözkonusu olduğu durumlar dışında zimmilere uygulamaktan mümkün olduğu kadar kaçınmıştır. Zimmiler bir din devleti olan İslam devletinde yaşarken din ayrılığında doğan bazı mükellefiyetler altına girmişler, buna karşılık can ve mal güvenliklerinden kuşku duymadan İslam topraklarında yaşama hakkını elde etmişlerdir.

Zimmilerin İslam hukuku açısından statüleri konusunda bir genellemeye gidilirken İslam hukukunun özelliklerinin yanı sıra, çeşitli devirlerin şartları, ayrı din ve ideolojilere sahip oldukları halde aynı devletin toprakları üzerinde, Halifenin egemenliği altında yaşayan insanların farklı ihtiyaç ve istekleri ve İslam devletinin kendi düzenini koruma amacı da gözden uzak tutulmamalı ve tüm bu etkenler birlikte değerlendirilmelidir.